

פוליטיקה

כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

גיליון מספר 22
חורף 2013, תשע"ג

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים

POLITIKA

The Israeli Journal of Political Science and International Relations

© All rights reserved to The Leonard Davis Institute for International Relations.
This paper may not be reproduced, duplicated, copied, sold, distributed or be
exploited for any purpose, in whole or part, with out the express written
permission of the Director of the Institute.

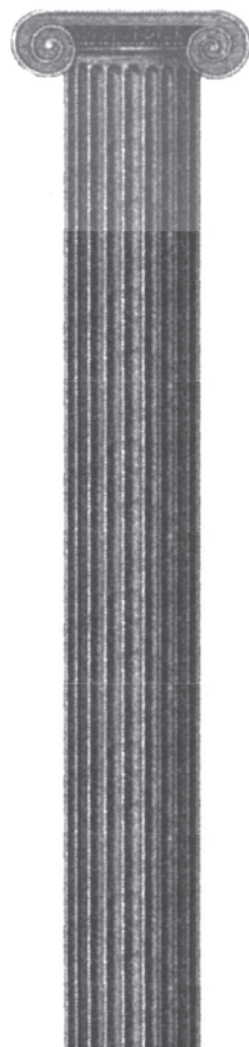

The Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

פוליטיקה

עורכים:

אודליה אושרי
מור מיטרני
רועי קיבריק

וועדה מקצועית מלווה:

פרופ' גידי רהט
ד"ר פיקי איש-שלום
ד"ר ענת גופן
ד"ר שרון גלעד
ד"ר דן מיודבניק
ד"ר גליה פרס-ברנתן

עריכת לשון:

חמוטל לרנר

עריכה גרפית והפקה:

היחידה לשרותי משרד
האוניברסיטה העברית בירושלים

הגשת מאמרים לשיפוט:

מתקבלים מאמרים בכל נושא הקשור
לפוליטיקה השוואתית, מדיניות
ציבורית, פוליטיקה בישראל, מחשבה
מדינית, יחסים בינלאומיים, היסטוריה
פוליטית ונושאים קרובים.

המדיניות של מערכת פוליטיקה היא
להקדיש את חלקו העיקרי של כל
גליון לנושא מסוים, שיוכרז מראש
בכתב העת ובמכתבים למחלקות
למדע המדינה וליחסים בינלאומיים.
אך אפשר ורצוי להגיש מאמרים בכל
תחום שהוכרז לעיל.

מאמרים לשיפוט אפשר לשלוח ע"פ
ההנחיות להגשת מאמר שבאתר
המכון.

<http://davis.huji.ac.il/?cmd=publications.85>

מערכת פוליטיקה תעשה כל מאמץ
להשיב לכותבים תשובה מנומקת
באשר לקבלת המאמר או דחייתו
בתוך חודשיים.

כתובתנו:

מערכת פוליטיקה
מכון דיוויס ליחסים בינלאומיים
האוניברסיטה העברית
ירושלים 91905
דוא"ל: politika@mail.huji.ac.il

לרכישת גיליונות ישנים:

ניתן לפנות למזכירות מכון דיוויס,
האוניברסיטה העברית
טל': 02-5882312
פקס': 02-5825534
דוא"ל: davis.institute@mail.huji.ac.il
אתר: <http://davis.huji.ac.il>

* האחריות לתוכן המאמרים המתפרסמים
בכתב העת היא על המחברים בלבד

תוכן העניינים

תמר אריאלי וניסים כהן

סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג.....2

עופר קניג וחן פרידברג

האם הכנסת מפזרת את עצמה לדעת?.....27

אמנון קרטין

דילמת ניהול מדיניות הגירה במדינות שבהן מתנהל סכסוך אתני-לאומי-דתי מתמשך.....51

צבי ליבמן

ההסברים למדיניות האירופית כלפי "האביב הערבי" -
סיכון מחושב מחוסר בררה והמשמעויות כלפי ישראל.....79

אדם רז

בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית.....107

מנחם רצון

הגות האמנה החברתית - תומס הובס וג'ון לוק: בין מתודולוגיה מדעית להרמנויטיקה מקראית.....135

אורן ברק

סקירה על ספרו של עמירם אורן, שטחים מגוייסים: היוצרות ההגמוניה של צה"ל על מקרקעי
המדינה ועל מרחביה בשנותיה הראשונות, 1948-1956.....187

אדם רז¹

בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית

"המשמעות המוסרית והמדינית של החימוש הגרעיני היא כי המדינות המוותרות על נשק גרעיני ומימני, כאילו השלימו עם המעמד של מדינות חסות" מוניה מרידור (מרדור, 1981: 36).

"שמא מחפה השלט הביטחוני על אינטרסים שלטוניים?" ישעיהו ליבוביץ (ליבוביץ, 1963: 137).

"עלינו להבטיח כי נהיה מדינה שיש לה כורים גרעיניים, ולא כורים גרעיניים שיש להם מדינה" יגאל אלון²

בשנים שלאחר מבצע קדש התחזקו הקשרים הביטחוניים והמדיניים של ישראל - באמצעות שמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון - עם צרפת. במהרה הלכה והתפתחה גישה אידיאולוגית ורגשית שמחייבי הברית הישראלית-צרפתית כינו "האוריינטציה על עצמנו". הקשרים בין המדינות כללו זהות אינטרסים ושותפות בין המדיניות הצרפתית והמדיניות הישראלית בנושא הנשק הגרעיני.³ בעקבות התחזקותה של האוריינטציה הצרפתית במדיניות החוץ הישראלית נשמעו בישראל קולות שהתנגדו לצמצום תפוצתו של הנשק הגרעיני וגילו הבנה כלפי

¹ חלק נכבד מהמסמכים שנעשה בהם שימוש אינטנסיבי במאמר זה הועמדו לרשותי לאורך השנים ע"י איל כפכפי ז"ל ויגאל וגנר.

² הרצאה בפני פעילי אחדות העבודה, 6.7.1964.

³ על ההיבט הביטחוני של היחסים בין המדינות התפרסמו מספר חיבורים בשנים האחרונות. המקיף שבהם הוא ספרו של פינקוס, ראו פינקוס, בנימין, 2005. **מאמביוולנטיות לברית בלתי כתובה: ישראל, צרפת ויהודי צרפת 1947-1956**, אוניברסיטת בן גוריון בנגב: מכון בן-גוריון, עמ' 679-709. ראו גם ספרו של בר און, יצחק, 2010. **מטריה ביום סגריר: יחסים ביטחוניים בין ישראל לצרפת 1948-1956**, תל אביב: הוצאת אפי מלצר. ראו גם: Heiman, Gadi, 2010. "Diverging Goals: The French and Israeli Pursuit of the Bomb, 1958-1962", *Israel studies* 15, 2: 104-126.

הניסויים הגרעיניים של צרפת במדבר סהרה;⁴ כל זאת בניגוד גמור למדיניות האמריקנית. ישראל, בהנהגת ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון ופרס, הביעה תמיכה גלויה במדיניות הצרפתית ה"גוליסטית" שצידדה בהפצת הנשק הגרעיני,⁵ ואף תמכה והתערבה בקשר הצרפתי-גרמני שהוביל שר ההגנה המערב-גרמני, פראנץ יוזף שטראוס, שהיה ממחייבי החימוש הגרעיני האירופי.⁶

איתנותה של הברית בין המדינות באה לידי ביטוי במבצע קדש ובהקמתו של הפרויקט הגרעיני בדימונה. בן-גוריון ופרס ראו בנשק הגרעיני ערובה להרתעת האויב. "לעומת אסכולות חדשות המבקשות להסתמך על הרצון בשלום של נאצר אין שלום, אין חוזה, אין ברית, אין ערובה... יש צה"ל והוא ירתיע את האויב", הכריז פרס.⁷ תחת שרביטם הפוליטי של השניים ובשיתוף פעולה עם המדען ארנסט דוד ברגמן, נבנה הכור בדימונה מאחורי גבה של הממשלה תוך הסתרת הפרויקט, עקיפת תקציב המדינה והטלת ערפול מלא על הנעשה ב"מפעל הטקסטיל" שבנגב.

⁴ אני משתמש בביטוי "גילו הבנה" אף כי בהחלט ניתן לקבוע שישאל בהנהגת בן-גוריון תמכה בסוגיית הגרעין בצרפת ובניסוייה הגרעיניים – גם אם לא במפורש. לדוגמה, בדיון במליאת הכנסת בנוכחות שרת החוץ גולדה מאיר ציין ישראל ברזילי ממפ"ם ש"משרד החוץ לא תמיד שמר על שיווי משקל. למשל, בעניין הניסויים האטומיים בסהרה. בהתאם למדיניותה המוצהרת הייתה ישראל צריכה להתנגד לניסויים אלה, ולכלל היותר – מתוך התחשבות מכסימלית בצרפת – להימנע בהצבעה באו"ם. היא לא התנגדה: היא לא נמנעה בהצבעה – ועוררה מורת רוח אצל מדינות אפריקה שונות". מתוך דברי הכנסת, ישיבה מס' 147 של הכנסת החמישית, 26.6.1962, עמ' 2452. זו גם הזדמנות מצוינת להודות לדניאל רקמיסטרק מארכיון הכנסת על הסבלנות והעזרה הרבה שהושיט לי באיתור פרוטוקולים שונים.

⁵ Vanke, W. Jeffrey, 2001. "De Gaulle's Atomic Defence Policy in 1963", *Cold War History* 1, 2: 119-126 ומחקרו הקלאסי של קול, Kohl, L. Wilfrid, 1971. *French Nuclear Diplomacy*, Princeton: Princeton University Press.

⁶ על הקשר הגרמני-ישראלי ניתן לקרוא אצל אהרונסון, **נשק גרעיני במזרח התיכון**, עמ' 221 ואילך. אהרונסון אינו מסתיר את אהדתו הרבה למדיניותו של בן-גוריון בתחום הגרעין ואינו מטשטש את העוינות שלו לאלו שהתנגדו למהלכיו של בן-גוריון בתחום זה. הקוראים גם ייתרמו מקריאת התחקיר על הקשרים בין המדינות שפורסם לאחרונה בעיתון הגרמני "דר שפיגל", *Der Spiegel* 6.4.12. מעניין לציין שמהמאמר שתורגם ופורסם כמה ימים לאחר מכן ב"ידיעות אחרונות" הושמטו כמה פסקאות, וההשמטה לא צוינה בתרגום לעברית. החלק שהושמט מלמד כי לאחר פגישה בין שטראוס, בן-גוריון ופרס שנערכה ב-12.6.61 ובה דובר על הנושא הגרעיני, העיד שטראוס כי "בן-גוריון דיבר על ייצור של נשק גרעיני". בהמשך התחקיר נכתב ש"ישנן אינדיקציות לכך שהממשלה הישראלית קיוותה לקבל תמיכה פיננסית לפרויקט שמשון" (הפרויקט הגרעיני); ישראל ככל הנראה קיבלה תמיכה זו תחת כותרת אחרת. לקוראי "דר שפיגל" לא נותרו ספקות רבים לגבי שיתוף הפעולה הגרעיני בין המדינות, בעוד ש"ידיעות אחרונות" דאג לעמעם ספקות אלה אצל קוראיו באמצעות ריטוש הכוונות המקוריות של כותבי המאמר הגרמני.

⁷ תיאור התפתחותה של האוריינטציה הצרפתית ומשמעותה נמצא אצל בנקו, **מפלגה אחת שתי דרכים**.

האם הפרויקט הגרעיני הצבאי הישראלי בדימונה נולד בהסכמה? בהחלט לא.⁸ נכתבו מספר מחקרים בנושא הגרעין ורק מקצתם מאירים את הוויכוח בצמרת הפוליטית הישראלית בנוגע לשילובה של ישראל בעידן הגרעיני.⁹ רוב המחקרים נוטים להתמקד בתחילת שנות השישים ובמהלכן, ופחות במהלכים שנוקמו מאחורי הקלעים שהובילו לרכישת האופציה הגרעינית במהלך שנות החמישים. גם אם חוסר ההתמקדות בתקופה זו נובע מחוסר בדוקומנטציה גלויה או מהפחתת החשיבות של המחלוקת באמצע שנות החמישים, ניתן למקם את ראשיתו של הוויכוח ביחס למקומו של הנשק הגרעיני עוד בשנים שקדמו לקבלת הכור מצרפת וניתן לעמוד על שורשי הוויכוח הנוגע למדיניות הגרעין.

מאמר זה מסתמך על מסמכים מקוריים מארכיונים בישראל שעד היום נעשה בהם שימוש מועט, אם בכלל. יתרום של המסמכים שיוצגו במאמר הוא בכך שהם נכתבו על ידי הנוגעים בדבר או מדווחים על ידם בצורה בלתי אמצעית, ואינם דיווחים פנימיים של אישים שונים באדמיניסטרציה האמריקנית, שלרוב נעשה בהם שימוש בכתיבה על הנושא. זכי שלום ואבנר כהן¹⁰ עשו שימוש אינטנסיבי ואיכותי בדוקומנטציה האמריקנית כדי לתאר את המדיניות הישראלית לאורך שנות השישים, אולם לא הסתמכו בצורה רציפה על המקורות הישראליים, שרובם לא היו נגישים לחוקרים (בכתיבתו על התקופה הנדונה במאמר מסתמך כהן בעיקר על ראיונות שערך). המאמר הנוכחי מתייחד בכך שלראשונה הוא משתמש במסמכים ישראלים כדי לעמוד על מדיניות הגרעין הישראלית בשלביה המוקדמים ביותר.

⁸ על המחלוקת בנושא הגרעין נכתב בספרות המצוינת במאמר זה. אני מפנה את הקוראים לריאיון שניהלו עזרא דלומי ודני גוטווין עם ארנן עזריהו ("סיני"), עוזרו של ישראל גלילי, אשר חלקו פורסם בשבועון התנועה הקיבוצית **הדף הירוק**, וכן את הדיון שהתעורר בעקבות הריאיון שניהלו השניים עם יגאל וגנר ואדם רז. דלומי עזרא, וגוטווין דני, 2008. "סוד כוחו", "מאזן אימה מול אימה ללא מאזן", "חוג אורנים נגד סיני", "חוג אורנים בעד סיני", **הדף הירוק**, 11.12.2008, 18.12.2008 ו- 25.12.2008; וכן לשיחה הארוכה של בועז לב טוב עם צבי (צירה) צור הנוגעת למחלוקת הפוליטית על מקומו של הנשק הגרעיני במדיניות הישראלית, שנערכה ב-16.8.2000, ותייעוד שלה נמצא בארכיון מרכז רבין.

⁹ בין המחקרים האחרונים בנושא ראו: שלום, זכי, 2004. **בין דימונה לוושינגטון: המאבק על פיתוח האופציה הגרעינית של ישראל 1960-1980**, תל אביב ושדה בוקר: מכון בן גוריון לחקר ישראל ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים. שלום מייחד פרק שלם (הפרק החמישי) למחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית; כהן, **ישראל והפצצה**. כהן כמעט איננו מתייחס למחלוקת, וראו במיוחד עמי 180-197. ראו גם את ספרו של אהרונסון **נשק גרעיני במזרח התיכון** (הערה 6 לעיל), על שני כרכיו. על הוויכוח בנושא הגרעיני והקשריו הכלליים יותר ראו גם וגנר, יגאל, 2009. "פוליטיקה ואידיאולוגיה במחלוקת על ארץ ישראל 'השלמה'", יגאל וגנר, אדם רז ומוקי צור (עורכים), **לקראת הימים הבאים: לדרך של יגאל אלון**, גינוסר: הוצאת בית יגאל אלון. כמו כן, מצאתי את הסרט הדוקומנטרי על הקמת הכור הגרעיני בדימונה, ששודר במסגרת תכניתו של אמנון לוי "פנים אמיתיות", אינפורמטיבי למדי. בסרט מתראיינים מספר אישים שלא עשו זאת עד עתה. הוא הוקרן בתאריך 15.7.12 בערוץ 10.

ראו הערה 9.

מתברר שעוד לפני הקמת הכור בדימונה - כלומר עוד לפני מבצע קדש, שתמורת השתתפות ישראל בו סיפקה לה צרפת את האמצעים הדרושים להקמת כור גרעיני - הסתמנו קווי המחלוקת העיקריים והתבלטו האוריינטציות המדיניות השונות שיקבעו את עתידה של ישראל בתחום הגרעיני.¹¹ תחת מעטה הרטוריקה על מדיניות חוץ "פרו-מערבית" או "פרו-סובייטית" נחשף כבר אז הדגש האמריקני או הצרפתי במדיניות החוץ הישראלית. החלופה האמיתית כבר בצבצה: החתירה לאופציה גרעינית צבאית "עצמאית" הייתה מוסווית היטב ב"חזון הפרחת הנגב", "חשמול המדינה" ו"התפלת מים".

בן-גוריון חתר לנשק גרעיני עוד מזמן הקמתה של מדינת ישראל בשנת 1948. הוא נשא עיניים בהערצה לכניסתה של האנושות לעידן הגרעיני, ולא הסכים עם התביעה החלקית שהובילה ארה"ב לאיסורים בתחום הנשק הגרעיני. "מדוע לא להיות בעד איסור כל נשק? במה ההבדל במה הורגים בן אדם, אם בפצצה אטומית או בנשק אחר?".¹² במהלך מלחמת השחרור ומיד עם סיומה הורה בן-גוריון על עריכת סקרים גיאולוגיים בנגב, שבהם התגלו ריכוזי אורניום דלילים. בראש קבוצת המדענים שעסקו בכך עמד ישראל דוסטרובסקי, שלימים ימשיך בפעילות המחקרית בכור הגרעיני בנחל שורק, שהאמריקנים נתנו לישראל במסגרת התכנית "אטום למען שלום". אולם לא דוסטרובסקי וחבריו אלא ברגמן, יועצו המדעי של בן-גוריון, הוא שקלע לדעתו של בן-גוריון בנושא הגרעיני: פיתוח גרעיני צבאי על חשבון פיתוח גרעיני אזרחי, וכפי שהעיד דוסטרובסקי: "...בן גוריון היה מקבל את דעתו של ברגמן ללא ערעור".¹³

¹¹ על מבצע קדש ראו כפכפי, איל, 1994. **מלחמת ברירה: הדרך לסיני ובחזרה 1956-1956**, רמת אפעל ותל אביב: יד טבנקין - מכון גלילי לחקר מדיניות ההתיישבות, הביטחון והחוץ עם העמותה למורשת משה שרת. אשר בן נתן, לימים מנכ"ל משרד הביטחון ושגריר ישראל בגרמניה ובצרפת, אמר למחבר שהשיקול של קבלת כור גרעיני מהצרפתים היה שווה ערך לשאר השיקולים שנסקלו ערב המבצע. בן נתן השתתף בוועידת סבר, שבה נדונו התנאים להשתתפות ישראל במבצע בחשאי מוחלטת, אף מבלי ידיעת כלל חברי ממשלת ישראל. בן נתן למחבר, 5.6.2012.

¹² פרוטוקול הממשלה א/שי"א, 14.9.1950, ג"מ (גנזך המדינה שבירושלים).

¹³ זו סברתו של דוסטרובסקי, וראו דבריו ביום העיון של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים בנושא "דוד בן גוריון והתפתחות המדע בישראל", שנערך בכ"ד ניסן תשמ"ז. האקדמיה הוציאה בספר את דברי המשתתפים: **דוד בן גוריון והתפתחות המדע בישראל: יום עיון במלאת מאה שנה להולדת בן גוריון**, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשמ"ט. דבריו של דוסטרובסקי ('הקמתה של הועדה לאנרגיה אטומית') מובאים בעמ' 45-49. הציטוט מעמוד 49.

הוויכוח על המחקר הגרעיני: אזרחי או צבאי?

בעת כניסתו של פנחס לבון,¹⁴ יריבו של בן-גוריון, למשרד הביטחון בסוף שנת 1953, רשם כבר בן-גוריון הישגים בטיפוח המחקר הגרעיני הצבאי במסגרת האגף למחקר ותיכון (אמ"ת; לאחר מכן שונה השם לאגף מחקר ותכנון) שבמשרד הביטחון (שנתון הממשלה תשי"ד: 57). אמ"ת, שהוקם בראשית 1952, זכה לראשי תיבות אלו "כדי לענות על גחמה של בן גוריון; הוא ביקש להדגיש שעל המדענים לחתור אל האמת ולהקפיד על דיווחי אמת" (קציר, 2008: 149). מפקדת חמ"ד (חיל המדע), שגילתה את האורניום בנגב במסגרת הסקר הגיאולוגי שבן-גוריון הורה עליו בזמן מלחמת השחרור, טיפלה בנושא המדעי והטכנולוגי מראשית המחקר בארץ. שאיפותיו של בן-גוריון לגבי העידן הגרעיני קיבלו עידוד מהממצאים הגיאולוגיים: "יש אורניום בפוספטים ואפשר להפיק אותם", כתב ביומנו.¹⁵ היו שקיוו כי ישראל תוכל לייצר בבית את האורניום הנחוץ לצרכיה הגרעיניים.

בקיץ 1952 הוקמה הוועדה לאנרגיה אטומית (להלן: הוועדה) במשרד ראש הממשלה, ובידיה הופקד הנושא הגרעיני כולו. עם זאת, הוועדה הייתה כפופה למשרד ראש הממשלה רק כלפי חוץ, ולמעשה נוהלה על ידי משרד הביטחון שבפועל היה ה"בוס".¹⁶ שמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון, טען שזהו שקר מוסכם המקובל בכל העולם.¹⁷ משה שרת, שר החוץ דאז, התנגד ל"שקר" של בן-גוריון ופרס, וכששאל את הראשון מתוקף איזו סמכות הקים את הוועדה היתמם בן-גוריון ואמר שנדמה לו שעשה זאת בתוקף מעמדו כראש הממשלה אך אינו בטוח בכך.¹⁸ יש להדגיש שבמחשבה תחילה הייתה סמכות ראש הממשלה עטיפה בלבד, והסמכות הממשית הייתה בידי משרד הביטחון. פרס טען ש"כלפי חוץ יש לנו ועדת אטום אזרחית שמורכבת מאנשי מדע ויושב הראש שלה הוא הפרופסור ברגמן, וכלפי חוץ היא המנהלת את המו"מ. אין משרד הביטחון מופיע כלפי חוץ. בכל מדינה ידוע שאנשי משרד הביטחון עוסקים בזה. כולם מסכימים לשקר הזה שיש ועדות לאנרגיה אטומית אזרחית. גם אנחנו בתוך המשחק הזה. גם באנגליה מחקר זה בתחום משרד האספקה שדומה לאגף האספקה של משרד

14 הביוגרפיה של לבון שכתבה איל כפכפי מתארת את מסכת היחסים בין לבון ושרת לבין בן-גוריון. כפכפי מאירה באור אחר מהמקובל את פרשת "עסק הביש" ואת מה שהתחולל בעקבותיה. כפכפי, איל, 1998. **לבון: אנטי משיח**, תל אביב: עם עובד.

15 יומן בן-גוריון, 5.9.1951. ארכיון בן גוריון.

16 בן-גוריון לא"ד ברגמן, 24.7.1952, ג"מ פ/707/11.

17 פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 28.12.1954.

18 בן-גוריון לשרת, 28.11.1954. שרת, **יומן אישי**, עמ' 606.

פוליטיקה בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית

הביטחון, ושם הוא עוסק רק באספקה צבאית, בייצור אווירונים, בייצור פצצה אטומית ודברים דומים. בכל אופן פרופסור ברגמן משמש בשני הכתרים, גם בכתר האזרחי וגם בכתר הצבאי".¹⁹

רק באמצעות "שקר" זה היה ניתן לעקוף, בינתיים, את ההתנגדות שעתיד הפרויקט הצבאי הגרעיני ליצור בקרב חלק מהצמרת הפוליטית, ולהמשיך במסלול הצבאי במינימום הפרעה. ברגמן דיווח לוועדת החוץ והביטחון כי הוועדה מונתה והיא כפופה לראש הממשלה, אך בפועל הוטלו הביצוע והתקציב על משרד הביטחון עקב הסודיות הנדרשת.

מכל מקום, כל עוד היה בן-גוריון ראש הממשלה ושר הביטחון היה העניין ממילא נתון לסמכותו ולכן היה יכול לשים את עיקר הדגש התקציבי באגף למחקר ותיכון. בהנחיותיו של בן-גוריון ביחס לוועדה, שהועברו ב-24 ביולי 1952 לברגמן, ראש אמ"ת, נמסר כי הוועדה היא שתטפל בבעלות של הממשלה על המחקרים הגרעיניים ועל כל ההמצאות בתחום החומרים הבקיעים והמחקר הגיאולוגי.²⁰ בן-גוריון העביר החלטת ממשלה שלפיה הסמכויות לגבי "המינרלים הרדיואקטיביים" יועברו משר האוצר לשר הביטחון.²¹ רצונו העז להתחיל בהקדם בפרויקט הגרעיני הצבאי הביא להשקעות גדולות בתקציב המחקר הגרעיני ובהשגת קרנות למחקר הביטחוני. ברגמן קיבל יד חופשית למדי, והפיקוח על השכר ששילם לעובדי האגף היה מינימלי; כך על פי הסכם שנחתם בין נציב שירות המדינה לבין ברגמן כראש אמ"ת ב-30.6.52.²² בן-גוריון פעל בנחישות להשגת כספים למחקר הביטחוני ומשכורתם של המדענים הייתה זהה - ולעתים גבוהה יותר - ממשכורתם של מדענים במוסדות אקדמיים אחרים בארץ, בשל הסודיות המתבקשת מעבודתם.²³ בן-גוריון גם היה מעודכן ומעורב בשינויים פרסונליים שנעשו בתחום המחקר.²⁴ מבין המדענים היו שביקרו מראשית הדרך את הסודיות הרבה שנכפתה על העוסקים במחקר וטענו שהיא מחבלת בביקורתיות המדעית ההכרחית למחקר מדעי (אבנימלך, 1953).

בראשית 1953, לפני שהתמנה לשר הביטחון ובעודו מכהן כשר בלי תיק, התבקש פנחס לבון על ידי בן-גוריון לתאם את ענייני המחקר הביטחוני בארץ. לבון הודיע

¹⁹ פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 28.12.1954.

²⁰ בן-גוריון לא"ד ברגמן, 24.7.1952, ג"מ פ/11/707.

²¹ פרוטוקול הממשלה טו/שי"ג, כרך 29, 7.12.52, ג"מ, הספרייה.

²² הסכם מ-30.6.1952 בין נציב שירות המדינה לבין א"ד ברגמן, יואל אלוני למזכיר הממשלה, 23.7.1952, לגבי 30.6.1952, ג"מ 1590/5441.

²³ יואל אלוני למזכיר הממשלה, 23.7.1952, לגבי 30.6.1952, ג"מ 1590/5441.

²⁴ יומן בן-גוריון, 10.7.1953.

לבן-גוריון שדרוש תיאום קבוע בין מכון ויצמן, הטכניון, המועצה המדעית, האוניברסיטה העברית וחמ"ד. בן-גוריון הסכים בתנאי שחמ"ד א וחמ"ד ב לא יצורפו, מכיוון שעוסקים בהם בעניינים מיוחדים.²⁵ כשנכנס לבון לתפקיד ממלא מקום שר הביטחון נראו לו הסמכויות של אגף המחקר והתיכון רחבות מדי ובלתי מוגדרות (קציר, 2008: 152).

ב-30 באוגוסט 1953, עת שהה בן-גוריון בחופשה, המליץ מפקד חיל החימוש אל"מ עמנואל (מנס) פרת על הפרדה בין המחקר והתכנון. "בחמ"ד חל שיבוש פרשיות. הם עסקו גם במחקר וגם בתכנון", טען באוזני לבון. "חמ"ד מקבל נושא לחקירה. ברגע שנקבע הנושא זה חדל להיות צבאי, אזי זה נושא למחקר. עובדה שבעולם כל המחקרים נעשו על ידי אנשים שלא היה להם קשר לצבא. הצבא האמריקאי משתמש בזה, הוא מזמין מחקר לתאריך מסוים ומשלם לפני הנושא". בן-גוריון מצדו חלק על דעתו של פרת, אולם בעיני לבון הרעיון מצא חן שכן רצה להעביר כמה שיותר תחומי אחריות ממשדד הביטחון למשרדים האזרחיים הרלוונטיים, וכן להעביר את המחקר לאוניברסיטאות, לטכניון ולמכון ויצמן למדע.²⁶

במרכזי המחקר האוניברסיטאיים היו רבים סקפטיים לגבי פיתוח הנשק הגרעיני מסיבות מוסריות, כלכליות ופרקטיות. בשנים 1952-1954 ישב יובל נאמן, כראש מחלקת התכנון בצה"ל, בוועדה לאנרגיה אטומית לצד דוסטרובסקי ולצד יואל רקח, שהיה פיסיקאי בעל שם עולמי. רקח נמנה עם המדענים שהיו יותר מאמביוולנטים ביחס למשרד הביטחון כמעסיק, מכיוון שראו את הניתוק מהקהילה המדעית הנכפה על המדענים המועסקים במשרד. חברי הוועדה התנגדו לניסיון לייצר אנרגיה גרעינית באופן עצמאי בלי שיתוף המעצמות. עמוס דה-שליט, אחד מחברי הוועדה, סבר שהפרויקט הגרעיני הוא נתיב מסוכן והשקפתו על הנושא כולו הייתה מנוגדת לזו של בן-גוריון ושל א"ד ברגמן. (Peres, 1995: 153).

נאמן ולבון הכירו ונפגשו בענייני תכנון מספר פעמים. נאמן סבר שכניסתו של לבון למשרד הביטחון לצד הליכתו של בן-גוריון לשדה בוקר "שמה קץ לכל הפעילות" הגרעינית בחמ"ד, והאמין ש"לבון לא היה שותף לחזון הגרעיני, מחוץ לעצם קיומה של פעילות אקדמית". למעשה, לבון צידד במחקר גרעיני אזרחי אבל התנגד למחקר צבאי. בנקודה זו לבון והמדענים ראו עין בעין, שכן גם הם רצו לעבוד במסגרת מחקרית חופשית שאינה ממלכתית מדי ושאינה כפופה

²⁵ יומן בן גוריון, 4.3.1953. יש לציין כי חמ"ד א ו-ב לא עסקו בתחום הגרעיני.

²⁶ פרוטוקול ישיבה עם קצין חימוש 30.8.53, א.צ. 890/73/2166.

לתכתיבי משרד הביטחון (נאמן, 1995). אפרים קציר מספר בזיכרונותיו על סיוור שערך ללבון בראשית שנות החמישים במכון למחקר ביולוגי בנס ציונה. קציר נדהם לשמוע מלבון "כי אינו מבין מה צורך למדינה במוסד כזה... לא היה אפוא מקום להתפלא על כך שתוכניות מרחיקות לכת כמו אלה שהגה ברגמן ביחס למחקר גרעיני נראו לו מיותרות לחלוטין" (קציר, 2008: 152).

מכון ויצמן גייס סכומים ניכרים ממשפחות יהודיות עשירות בעולם - בעיקר ממשפחות זיו, סאקר, וולפסון ועוד - וצבר יוקרה בין-לאומית כמוסד מדעי ללא תלות באגף למחקר ותיכון של משרד הביטחון בראשות א"ד ברגמן. את חלקו השני של הפרויקט, כלומר הפרויקט הגרעיני הצבאי, תממן לימים גם משפחת רוטשילד.²⁷ בעקבות המלצתו של מנס פרת קיבלו לבון ושרת את הצעתם של ראש מכון ויצמן מאיר וייסגל ושל הפיסיקאי עמוס דה-שליט, ומכון ויצמן קנה את המדענים ממשרד הביטחון במאה אלף דולר (נאמן, 1995).

השינויים שנערכו ביוזמת לבון והעברת מדעני הגרעין למכון ויצמן בהתאם לרעיונות של מנס פרת ושל המדענים עצמם נדונו עוד בעת שבן-גוריון כיהן כשר הביטחון. ברגמן, כיו"ר הוועדה לאנרגיה אטומית וכראש האגף למחקר ותיכון, הסתייג מהעברת ששת החוקרים ומהצמצומים באגף, והזהיר את לבון שצעדים אלה יזיקו למחקר השימושי של תעשיית הנשק (מלמן, 1995). ב-1 בנובמבר 1953 כתבו פרופ' א"ד ברגמן ושלהבת פריאר, המנהל האדמיניסטרטיבי של אגף מחקר ותיכון, לשר הביטחון, והתריעו: "אנו רואים עצמנו חייבים להזהיר הנהלת משרד הביטחון מהתוצאות החמורות שהניתוח המוצע יגרום". הם הזהירו כי עובדי האגף יעזבו אותו אם מכון ויצמן ייקח מהם את התהילה המדעית (מרדור, 1981: 114-115). בן-גוריון לא היה נלהב מרעיון העברת המדענים אבל הסכים לו,²⁸ ולבון העביר את חוקרי הפיסיקה הגרעינית למכון ויצמן. בזכות מדעני משרד הביטחון שהועברו למכון ויצמן יכול היה ראש המכון, מאיר וייסגל, לחנוך את המכון לפיסיקה גרעינית במכון ויצמן. את חנוכת המכון כיבד בנוכחותו המדען גילס בוהר, אחד מאבות הפיסיקה הגרעינית (וייסגל, 1971: 230).

וכך מספר לבון על העברת המדענים: "כשאני נכנסתי לתפקיד, היה בצבא איזה גרעין של חקר אטומי. באופן טבעי התחלתי לברר את העניין. כניסתי אז ישיבה, אינני יכול להגיד לכם תאריך, שבה השתתפו פרופ' רקח, עמוס דה-שליט, דוסטרובסקי, הפיסיקאי שהיה ראש המועצה המדעית שמואל סמבורסקי, ופרנץ

²⁷ Karpin, Michael, 2004. *The Bomb in the Basement*, New York: Simon and Schuster, p. 137, וכן גם שיחה של המחבר עם אשר בן נתן, 5.6.2012.

²⁸ פרוטוקול ישיבה עם קצין החימוש, 30.8.1953, א.צ. (ארכיון צה"ל) 890/73/2166.

אולנדורף מהטכניון, יחד עם הרמטכ"ל לשעבר יעקב דורי. אינני מומחה לעניין החקר האטומי. התייעצתי אתם מה הדרך הנכונה לעשות את החקר הזה בצורה היעילה ביותר. [...] אין טעם במדינה כמו מדינת ישראל, שבה מכון ויצמן עוסק בחקר אטומי, האוניברסיטה עוסקת בחקר אטומי, הטכניון עוסק בחקר אטומי - שמשדד הביטחון יקים לעצמו גוף נוסף שיעסוק בעניין הזה. [...] ההיגיון והיעילות מחייבים שאותו מספר קטן של מומחים שיש לנו ירוכז יחד בעבודה שיכולה להיעשות במוסדות המדעיים הקיימים מתוך תיאום, וכמובן מתוך הטלת כל ההגבלות של סודיות [...] שהיא תיעשה בדרך המקובלת והנכונה. אני גם היום חושב שצדקתי. [...] אני שומע על כל מיני פעולות הנעשות בשטח זה. אינני כל כך בטוח גם היום אם [...] הן פעולות נחוצות. אם אי אפשר היה על ידי שימוש במוסדות ובכוחות הקיימים, להשיג את אותן התוצאות כפי שמשיגים אותן, מבלי שמשדד הביטחון לתהילת עצמו יקים לעצמו צוות חוקרים ואנשי מדע משלו. אני יודע שבאמריקה זה שונה. שם עוסקים בזה חיל התעופה וחיל הים, [...] אינני יודע אם זה כל כך טוב לאמריקה [...] אבל למדינה כמו שלנו - [...] בענייני שלנו, גם במספר המומחים שלנו שהוא בכל זאת מוגבל, לא צריך לעשות זאת".²⁹

שרת ולבון הטילו ספק בכישוריו של א"ד ברגמן הכימאי וביכולתו לעסוק במחקר גרעיני. לבון טען כי "כל מי שאיננו איש מדע, אבל קצת למד אצל הרב, יודע שמי שהיה כימאי 50 שנה, קשה לו אחרי כן פתאום להפך למומחה למחקר גרעיני".³⁰ אין ספק שהזלזול של לבון בברגמן היה מבוסס על דברים ששמע עליו מפי הפיסיקאים, שנדהמו מבורותו בתחום הגרעיני (כהן, 2000: 35-36). היו אמנם שטענו כי ברגמן החל להתמחות בתחום הגרעיני כשעבד יחד עם ברטראן גולדשמידט, מומחה רדיו-כימי שייסד את הנציבות הגרעינית בצרפת וקנה לעצמו מומחיות בתחום ההפרדה של הפלוטוניום. בתחום זה עשה גולדשמידט חיל, ואילו א"ד ברגמן היה המוציא והמביא גם במכירת הפטנטים להפקת מים כבדים והנוסחה להפקת אורניום מפוספטים - תגלית שצרפת הפיקה ממנה תועלת רבה, במיוחד בניצול הפוספטים בצפון אפריקה.³¹

²⁹ פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון 17.10.1960.

³⁰ פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון 17.10.1960. בן-גוריון כעס על דברי לבון. רישום בן-גוריון לגבי פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון מאוקטובר 1960, א.צ. 2365.

³¹ דברי מרדכי בר-און ביום עיון בנושא מבצע סיני, רמת אפעל 1.1.1997, וכן גולדשמיט, **ההרפתקה האטומית**, עמ' 11-12. ראו גם את הביוגרפיה החדשה והראשונה של ברגמן שהתפרסמה לאחרונה: Jensen, Fenichel and Orchin, 2011, ובעיקר פרק 9 "ברגמן והפצצה". המחברים, כמו רוב החוקרים בתחום זה, מתעלמים כמעט לחלוטין מחילוקי הדעות בין ברגמן ללבון ובטח מהמחלוקת עם שרת. המחברים יודעים לציין עובדה הידועה כבר שנים רבות - שבשל המחלוקת בין ברגמן לשאר המדענים התפטרה הוועדה לאנרגיה אטומית, אולם אינם עושים כל ניסיון להסביר את המחלוקת ברמה הפוליטית. סביר להניח שמכיוון שהמחברים כתבו שיר הלל לברגמן הם מעוניינים להצניע את המחלוקת עם שרת, ולפיכך הם לא מציינים אותה ולו במשפט אחד. את המחלוקת עם

היה זה עימות על המקום שבו יתנהל המחקר הגרעיני בישראל. לכול היה ברור שמוסד שיזכה לשכן בין כתליו את מרכז המחקר הגרעיני ייהנה מיוקרה ומהשפעה, אך מעבר לשיקולי היוקרה הייתה לכך גם משמעות מדינית מרחיקת לכת: ההחלטה תקבע באיזו מגמה ייערך המחקר הגרעיני - האם בכיוון תעשייתי, חקלאי ומדעי כללי או במגמה אחרת.

המדענים נגד "אנשי המעשה"

פנחס לבון רצה בפיתוח המחקר הגרעיני האזרחי וגם בהקמת "בית חרושת לאורניום", אך סבר שיש לעשות זאת באופן מידתי ביחס לעניינים אחרים ותוך שיתוף פעולה הדוק עם האוניברסיטאות. ככל הנראה הניח לבון שישראל תוכל לקבל מהאמריקנים כור גרעיני ניסיוני.³² שמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון, דיבר בוועדת החוץ והביטחון נגד מדיניות השר שאותו היה אמור לשרת. לא טוב עשה לבון כשריכז את המחקר באוניברסיטאות, טען פרס, מאחר ש"האוניברסיטה היא בית חרושת לסטודנטים והטכניון בית חרושת למהנדסים, אבל אין להם אמצעים לקיים פרופסורים לעבודה מדעית". פרס גם הזכיר אפשרות לבנות כור לייצור פלוטוניום, המיועד למטרה צבאית. בניגוד לפרס ולברגמן, ח"כ יצחק בן-אהרון הניח שלישראל אין כוונה לייצר נשק גרעיני ולכן המחקר הגרעיני צריך להיות אזרחי ורצוי להעביר אותו ממשרד הביטחון.³³

לנוכח הפרסומים בסוגיית הגרעין זימן ח"כ יעקב ריפתין ממפ"ם דיון בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ובו הציג פרס את הצוות: פרופסור ברגמן, מנהל אגף מחקר ותיכון, ושני עוזריו - שלהבת פראיר ומוניה מרדור. פרס הסביר כי על פי ההסכם עם מכון ויצמן יעסוק המכון בצד התיאורטי "ומשרד הביטחון עוסק יותר בצד הפרקטי", וברגמן ציין שבאמ"ת עובדים כ-96 איש בתחום הגרעיני. באותו דיון טען פרס כי יותר משישראל חושפת את סודות הגרעין שלה בפני צרפת, צרפת היא המגלה את סודותיה הגרעיניים בפני ישראל. נוסף לכך, בניגוד למדינות אחרות המפתחות יכולת גרעינית ישראל איננה מעמידה כמעט תנאים מדיניים, כך שכל הסכם גרעיני עם מדינה אחרת מסכן את ישראל בשל התחייבויות שונות שיהיו כרוכות בו. ייחודו של ההסכם בין ישראל לצרפת שהוא

לבון הם מציינים, כמעין הערה, ויודעים שהדבר אולי אפילו מוסיף נקודות לברגמן שכן ההיסטוריוגרפיה מציגה אותו כמעט כפושע מלחמה.

סיכומי הישיבה השבועית, 22.7.1954, א.צ. 6/1170/83. 32

פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 28.12.1954. כך חשב גם פנחס ספיר, פרוטוקול סיעת מפא"י בכנסת, 24.1.1955, ארכיון מפלגת העבודה, 11-2-6. 33

"בין שני חברים שווי דרגה". פרס גם קשר באורח הדוק את ההסכם הגרעיני עם צרפת להסכמים בשאר תחומי הרכש, ואף טען כי העובדה שצרפת קושרת עצמה בתחום הגרעיני עם ישראל מסייעת גם למכירת נשק קונוונציונלי לישראל. את הקשר בין שני התחומים תיאר פרס כבר במהלך 1954:

"כאשר ברגמן שהוא ראש חמ"ד בא לצרפת ואומר: יש לנו תהליך של מים כבדים, או יש לנו תהליך להפקת אורניום, אנחנו מוכנים לתת לכם זאת אם נקבל פרטים על תהליך אחר - אז זה משא ומתן אחר לגמרי [...] כל אנשי המדע מאורגנים פחות או יותר במסגרת צבאית, בין גלויה ובין נסתרת. גם בשטח הנשק האחר [...] אין שר בממשלת צרפת שאיננו יודע על ההסכם בינינו לבין צרפת. כאשר אנו באים לדבר בעניין הנשק מדברים אתנו לגמרי אחרת. פרופסור ברגמן [...] מדבר גם על כלים חיוניים אחרים שמעניינים אותנו ולא רק על הכוח האטומי".³⁴

שרת ולבון התנגדו למדיניות הגרעין האנטי-אמריקנית של פרס וברגמן שהוביל בן-גוריון, ועם הזדחנתו של לבון ב-25 בפברואר 1955 נשלחה הודעה לשגרירות בווינגטון האוסרת מגעים כלשהם בתחום הגרעיני עם ארצות הברית.³⁵ זמן קצר לאחר שברגמן השתחרר מאחיזתו של לבון הגישו המדענים כהן, סמבורסקי ורקח את התפטרותם מהוועדה לאנרגיה אטומית לראש הממשלה שרת, וזאת כפעולת מחאה נגד יו"ר הוועדה ברגמן ובהקשר של החוזה עם ממשלת ארה"ב בעניין הכור הגרעיני. שרת העביר את הטיפול בעניין לבן-גוריון.³⁶ יש להניח שהתפטרותו של סמבורסקי קשורה גם לכך שחש שהוא הולך שולל מבחינת אחריות תפקידו. גריס מציין ש"בן גוריון נתן לסמבורסקי להבין שהוא הניצב בראש הפירמידה של ארגון המחקר בארץ וניהולו, אבל באותו הזמן כבר איפשר לברגמן למדר את סמבורסקי בכל הקשור לתכניות העבודה והפיתוח של המחקר הצבאי" (גריס, 2009: 123). פרס זלזל בהתפטרות המדענים כי ממילא הוועדה "קיימת רק ב'פרו-פורמה'", ועם שובו של בן-גוריון למשרד הביטחון הציג פרס את לבון, שר הביטחון שרק פרש, כמי שאיננו מבין את חשיבות המחקר. לאמתו של דבר לא חשב פרס שלבון אינו מבין את חשיבות המחקר, אלא רק מטה אותו לכיוונים מנוגדים המנטרלים את המחקר המאפשר פיתוח צבאי. היה ברור שבבסיס הוויכוח בין לבון לקבוצת בן-גוריון-פרס עמדה המחלוקת על

34 פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 28.12.1954.

35 ברגמן לאיתן 17.2.1955, שילוח למשרד 14.3.1955, איתן לבן 28.2.1955, גיימ 4374/20.

36 מ.כהן, ש. סמבורסקי, י. רקח למשה שרת 7.6.1955, א.צ. 890/73/2084.

אופי העבודה: בעוד שלבון חשב למכור אורניום, פרס ובן-גוריון חשבו על כור פלוטוניום. לבון, באופן מובהק, דגל בכלל באי-הפצת הנשק הגרעיני.³⁷

מעשים אלה לא העלו את חנו של לבון בעיני ברגמן, וחוסר האהדה היה הדדי. לדעת ברגמן, לבון כמעט חיסל את המחקר הצבאי בתחומי הפיסיקה הגרעינית, הכימיה והביולוגיה. עבור ברגמן כניסתו של לבון לתפקיד שר הביטחון הייתה אסון, כי השר הטרי לא התחשב בעצתו ובינתיים הוא "מחסל זרועות חמ"ד לאט לאט ובשיטתיות [...] איננו מקשיב ואין אפשרות להסביר לו".³⁸ ברגמן היה קרוב להתפטר אולם פרס הגיאו מכך. למעשה, גם פרס עצמו חשב להתפטר עקב המחלוקת עם לבון, אבל נשאר מתוך רצון לסכל את מדיניותו של האחרון שפעלה למניעתו של פרויקט גרעיני צבאי. פרס יעץ לברגמן להתאזר בסבלנות ולחכות לשובו של "הזקן". לא היה זה סוד שפרס, משה דיין וברגמן שמרו על קשר הדוק עמו, בלי להתייעץ יותר מדי עם שרת ולבון בנושאים הגרעיניים ובכלל.³⁹ שלא כלבון, לדיין ולפרס הייתה נגיעה הדוקה לתחום פיתוח אמצעי הלחימה, הגלוי והסמוי כאחד, אך סביבם לא התפתחה חרושת שמועות.⁴⁰

ב-20 בינואר 1954 הבטיח לבון כי השילוב עם מכון ויצמן יחכה עד להקמת הממשלה. בינתיים נוהלו הדיונים על העברת המדענים למכון ויצמן על ידי אפרים קציר, שהבהיר שחוקרי הפיסיקה הגרעינית יעסקו במכון במחקר טהור בלבד, רחוק משימושים צבאיים (מרדור, 1981: 114-115). יובל נאמן, שהעריך את לבון ביתר התחומים, ראה במעשה זה קוצר ראות בתחום הגרעיני, ותיאר כיצד "פרישת בן גוריון לשדה בוקר שמה קץ לכל הפעילות ההיא. שרת ולבון לא היו שותפים לחזון הגרעין, מחוץ לעצם קיומה של פעילות אקדמית" (נאמן, 1995).

מוניה מרדור ושלהבת פריאר ניסו להגיא את המדענים מלעבור למכון ויצמן. המדענים נימקו את רצונם לעבור לשם בשאיפתם לעסוק במחקר גרעיני טהור

³⁷ פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 7.6.1955, 26.6.1955; סקירת בן-גוריון בממשלה, 24.4.1955, א.צ. 890/73/1413. ראו גם את דברי לבון בכנס מסבירים של מפא"י, 18.5.1955; לבון, **בנתיבי עיון ומאבק**, עמ' 158.

³⁸ יומן נחמיה ארגוב, 30.5.54, א.צ.

³⁹ שרת כתב על מכירת נוסחת האורניום מפוספטים ועל הפטנט לייצור מים כבדים, שתמורתו הובטחו לישראל מים כבדים מהמתקן הצרפתי, "מי החליט?", שרת, **יומן אישי**, עמ' 565. והשוו יומן בן-גוריון, 20.8.1954.

⁴⁰ כהן, **ישראל והפצצה**, עמ' 60, מקבל ללא היסוס את טענותיו של שבתי טבת נגד לבון, אף על פי שהוא מודע לכך שלבון התנגד לחזונו הגרעיני של ברגמן ונעתר ליוזמה של וייסגל ודה-שליט להעביר את המדענים ממכון 4 למכון ויצמן. כהן בהחלט ער לכך שלבון קיצץ בכלל - לדעת מרדור - את הפיתוח של אמצעי הלחימה העצמיים ולא רק את "החזון" הגרעיני, והוא ער לתבונתו כשהשתכנע מטענותיהם של המדענים, שם, עמ' 62. ובכל זאת, כהן איננו מעמיד בסימן שאלה את אמיתות ההשמצות של טבת נגד לבון.

וטענו שבכך יתרמו למדינת ישראל. הם היו ספקנים ביחס ליכולת "להקים מערכות נשק מתוחכמות בישראל", ולדעתם לא היה משרד הביטחון מסגרת נאותה לפיתוח הייצור; הם חלקו על אנשי משרד הביטחון כי רצו לרכז את המחקר באוניברסיטאות ואת הייצור בבתי חרושת אזרחיים. המדענים הועברו במאי 1954 והיו מרוצים כי נפתחה בפניהם האפשרות למחקר טהור "ללא הכתבת פרויקטים". מרדור הודה שבהעברת המדענים תרם לבון תרומה נכבדה למכון ויצמן, אבל אגף מחקר ותיכון במשרד הביטחון זועזע. במטרה להביא לחיסכון נוסף במערכת הביטחון ניסה לבון לאחד תחת מנהל ייצור אחד את כל גורמי הייצור של מערכת הביטחון, אבל לא הצליח בכך (מרדור, 1981: 116-117).

ראשיתה של האוריינטציה הצרפתית

ב-1955, "עם שובו של בן-גוריון משדה בוקר ועוד יותר מכך לאחר שחזר לראשות הממשלה, היה הנושא הגרעיני בין היעדים העיקריים שאליהם חתר" כתב יובל נאמן. האחרון, כאיש אמ"ן, קיבל מבן-גוריון הסבר מקיף על חיוניות "היעד הגרעיני", וגם כאן עמד על ידו ברגמן, שהיו לו קשרים הדוקים עם בכירים בתחום הגרעין בצרפת (נאמן, 1995: 37).

כאמור, לא היה ויכוח על כך שהנושא הגרעיני הוא חיוני ויש להתקדם בו, והמחלוקת התמקדה במגמותיו ובאופי השילוב שלו עם סיוע מעצמתי. ברגמן דיווח לשרת על האפשרות להפיק אורניום מפוספטים. האחרון כנראה לא דייק כשאמר ש"תגליתנו זו שימשה דחף לגילוי אורניום גם בפוספטים של צרפת וארה"ב".⁴¹ מכל מקום, גם ברגמן הודה שלא די ביכולת המדעית והכלכלית של מדעני ישראל לפיתוח פרויקט גרעיני. "יש לאל ידנו להקים כור גרעיני ולייצר עוצמה אטומית, אולם זה עסק יקר מדי וחורג מתחום יכולתנו. לעת עתה אנו מתרכזים בייצור אורניום ובשכלול תהליך הפקת מים כבדים. את האורניום נוכל למכור. מחירו הרשמי מאתיים אלף דולר לטונה. בשוק השחור באירופה שלוש מיליון דולר. ייצורה של טונה ייעלה לנו שלוש מאות וארבעים אלף דולר. להפקת טונה אחד דרוש עיבוד של עשרת אלפים טון פוספטים" (שרת, 1978: 400).

לשרת נודע על מחלוקת בין ברגמן ופרופסור שמואל סמבורסקי, מנהל המועצה המדעית במשרד ראש הממשלה. "ברגמן בטוח כי אנו יכולים להגיע לייצור ממשי של אנרגיה ע"י הפקת אורניום מפוספטים ותעשיית מים כבדים ע"פ

⁴¹ ההסתייגויות של שרת ביחס לאמינותו של ברגמן, שהובעו ביומוני האישי, נסמכו - כמו הסתייגותו של לבון - על טענות המדענים כלפי ברגמן. ראו כהן, ישראל והפצצה, עמ' 53.

תהליך מיוחד שפיתחנו בעוד שסמבורסקי רואה את כל התוכניות האלו כחלומות שווא וטוען כי אין לנו אלא להשכיר אנשים ולהניח את מלאכת הייצור למעצמות". "סגריר המים" האמריקני אריק ג'ונסטון, שניסה להביא להסכם על חלוקת מי הירדן בין ישראל לשכנותיה הערביות, הבטיח לישראלים לסייע להם בתחום הגרעיני אם יסייעו להגיע להסכם בעניין חלוקת המים (שרת, 1978: 534).

תסכול מהמחשבה המדעית של בן גוריון, פרס וברגמן ביטא לימים פרופסור שטיין, שעמד בראש המחלקה לכימיה פיסיקלית באוניברסיטה העברית. שטיין, שהיה חבר הוועד לפירוז גרעיני של האזור הישראלי-ערבי כתב לימים ש"הוחלט לבחור בהקמת כור המיועד לא לייצור כוח, למשל, שאומנם מייצר פלוטוניום אך עם זאת מפיק חשמל לצורכי המשק. ההחלטה נפלה בידי מר בן גוריון ומר פרס, שמנעו את השתתפותם של מיטב מדעני ישראל במאמץ המדעי טכנולוגי לטובת המדינה ובטחונה. לא זו בלבד שפרס הגיע למסקנה שעלינו לפתח נשק בלתי קונבנציונאלי, אלא רצונו להמשיך ולהחזיק את כל התכנית האטומית של המדינה בראשותו הבלעדית של משרד הביטחון. בנאום בדימונה הכריז סגן שר הביטחון כי הוא מתכנן המתקת 1000 מליון מטרים מעוקבים לשנה בכור האטומי [...] התברר שדבריו מבוססים על קטע עיתון אמריקני המספר כי בארה"ב חושבים על כך לתכנן אולי בעוד 10 שנים [...] מר א' ויגר מנהל תה"ל הצהיר שאין יסוד לדברי פרס אבל פרס חזר שוב על חזון הנגב הירוק. מאמרו מלווה בתצלום כור כוח רגיל שבעל המאמר תוך סילוף מתארו ככור להתפלת מים! האם גם החלטות ביטחוניות גורליות על כורים אטומים נקבעו ע"י איש זה, לאחר קריאה שטחית של מאמר שאת תוכנו הטכנולוגי מדעי איננו מסוגל להבין ובלי להיעזר בביקורת ועיון?" (שטיין, 1964: 122-123).

ישראל דוסטרובסקי, יגאל תלמי ואהרון קציר ממכון ויצמן תמכו בקבלת כור גרעיני מארה"ב להפקת אנרגיה וגם לקידום הידע המדעי, וזאת אף על פי שידעו היטב שהאמריקנים מתנים מסירת כור למחקר גרעיני בהתחייבות להימנע מפיתוח גרעיני צבאי. זו הסיבה העיקרית שבגללה ברגמן לא נטה להיעזר באמריקנים והעדיף פיתוח עצמאי (שרת, 1978: 548). חלוקת הסמכויות בתחום המדיניות הגרעינית נקבעה ככל הנראה על ידי בן-גוריון בזמן שהותו בשדה בוקר, אגב קיום קשרים הדוקים עם ברגמן כל אותו הזמן.⁴² לאחר דיווח מפורט של טדי קולק לראש הממשלה ב-8 באוגוסט 1954 בענייני הגרעין, שבו דיווח על

42 א.צ. 77/74/5. בן-גוריון כאזרח לא רק שמר על קשרים עם המערכת הביטחונית והמחקרית בכל הקשור לגרעין, אלא אף ניהל את העניינים בפועל מאחורי הגב של הגורמים הרשמיים (מלבד כמובן הרמטכ"ל דיין ומנכ"ל משרד הביטחון פרס, שהיו עושי דברו של בן-גוריון, יחד עם ברגמן). ראו גם מכתבי בן-גוריון לאישים שונים בתאריכים אוגוסט-ספטמבר 1954 המעידים על כך, א.צ. 77/74/11-10.

נוסחת אורניום מפוספטים שישראל מכרה ב-190,000 דולר, על מאיץ חלקיקים שישראל מכרה, על הפטנט לייצור מים כבדים, שתמורתו הובטחו לישראל מים כבדים מהמתקן הצרפתי, ועל החלטות נוספות שהתקבלו, כתב שרת ביומנו: "מי החליט?" אפשר להניח שבן-גוריון הוא שהחליט, כי כשחזר ברגמן מנסיעתו לפריס הוא מיהר לדווח לבן-גוריון בשדה בוקר,⁴³ ומסקנתם המשותפת של השניים הייתה "ההכרח בחיזוקו של חמ"ד. תשובתנו לזיונם של הערבים צריכה להיות [...] הגברה רצינית של יכולת חמ"ד".⁴⁴

בעניין זה לבון, כשר ביטחון, שמר על קשר הדוק עם שרת, שהיה מעורב בתחום הגרעיני (שרת, 1978: 235). בנקודה מהותית זו תמך לבון בשרת, שרצה להשיג כור מארצות הברית - כפשרה בין סמבורסקי, שדחף למחקר טהור, לבין ברגמן, שחתר לשיתוף פעולה עם צרפת בתחום המחקר הגרעיני הצבאי (שרת, 1978: 604). גם שר הפיתוח דב יוסף היה מעורב במאמצים לפיתוח המחקר הגרעיני ולהפקת האורניום מפוספטים.⁴⁵ בוועדת החוץ והביטחון חשו ברגמן, פרס ומרדור באהדה גדולה למגמתם בפיתוח המחקר הלא קונוונציונלי באגף מחקר ותיכון.⁴⁶

הודות לפיתוח של דוסטרובסקי בתחום המים הכבדים והפוספטים קיבל ברגמן "קלפים" ישראליים שיהיה אפשר לקבל עבורם תמורה מהצרפתים ומהבריטים. ב-15 בנובמבר 1954 חשף אבא אבן באו"ם כי ישראל השיגה הישג ניכר במחקר האטומי, וסיפר כי מנהל מחלקת האיזוטופים במכון ויצמן ברחובות, ד"ר דוסטרובסקי, הצליח להפיק מים כבדים במפעל ניסיוני של המכון. אבן נשא דברים לאחר נציג צרפת ז'יל מוש, שהזכיר בנאומו את שיתוף כוח ההמצאה הישראלית עם הטכנולוגיה הצרפתית (נאור, 1987: 76). אבן תמה על ממשלת צרפת, שחשפה בעצרת האו"ם את ההסכם בינה לבין ישראל שהקנה לצרפתים זכות להשתמש בידע של ישראל לייצור מים כבדים. נציג צרפת ז'יל מוש הצהיר כי בכוונת ממשלתו לעבור בהקדם לייצור עצמי, על פי התהליך שהומצא בישראל. אבא אבן נשא נאום מרשים ביותר; אפילו שארל מאליק, נציג לבנון באו"ם, הביע התרשמותו (מרדור, 1981: 109). נראה שהייתה מחלוקת במשלחת, ואבן החליט להרחיב בנאומו על הנושא הזה בניגוד לדעת אחרים.

43 יומן בן-גוריון 20.8.1954.

44 יומן נחמיה ארגוב 23.8.1954. א.צ.

45 דב יוסף לאלהיה אילת, 30.6.1954, ג"מ 707/11.

46 ביחס לפרוטוקול ועדת החוץ והביטחון מיום 28.12.1954. ראו מרדור, רפא"ל, עמ' 119.

שר הביטחון לבון שאף לדיסקרטיות מוחלטת בכל הנוגע ליכולות הגרעיניות של ישראל. הוא לא הסתיר את הסתייגותו מדברי אבן, ואף התפרץ כלפי מיופה הכוח האמריקני, פרנסיס ראסל, בדבר הגוזמאות שהפריח אבן לגבי חקר האטום בישראל. אפשר להניח שלבון רצה לטשטש את הגילויים של אבן. הוא תבע ממשרד החוץ לדעת מי נתן לאבן את החומר המפורט בענייני הגרעין שבו השתמש בנאומו, והביע מורת רוח בפני ראש הממשלה על המידע שנמסר לאבן ועל ניפוח העניין. הרי רק זמן קצר קודם לכן הוחלט במטה משרד הביטחון להמליץ בפני שרת שישראל לא תצטרף לארגון האירופי לחקר גרעיני.⁴⁷ בניגוד ללבון, שרתח על חשיפת הסודות ועל ההגזמות בדברי השגריר אבן, פרס לא התכוון להשאיר את התהילה על ההישגים הגרעיניים של ישראל בידי אבן (צור, 1968: 102), במיוחד לאחר שזה הפך את במת האו"ם "לבמת תעמולה למכון ויצמן"⁴⁸ וכך לא פרסם ברבים את תרומתו המכרעת של משרד הביטחון. בישיבה השבועית עם לבון ב-18.11.54 הציע פרס לקיים יום עיון בנושא האנרגיה האטומית בהשתתפות שרי ממשלה, מספר אנשי ציבור, פקידים וקצינים גבוהים. לבון דחה את ההצעה.⁴⁹

כיוון שכך, ובניגוד למדיניות שרת-לבון להנמיך פרופיל, פורסמה מיד לאחר מכן בגיליון "במחנה" מ-25.11.54 הכתבה "על סף התקופה האטומית". בראש הכתבה הועמדו שתי תמונות גדולות - בראשונה מופיע בן-גוריון בבגדי חאקי אופייניים ומתחתיו הכיתוב: "אבי הרעיון והתוכנית בסיוור במחצבי הנגב"; ובשנייה ברגמן העומד במעבדה ליד מבחנות עם הכיתוב: "ד"ר ארנסט דוד ברגמן, יו"ר הוועדה לאנרגיה אטומית". בין השאר נכתב בכתבה כך: "כפצצה אטומית ממש נפל הדבר בעיתונות בשבוע שעבר. נקודת המוקד שממנה יצאה ההתפוצצות היה הבניין המפואר של האו"ם בניו יורק. הצהרותיהם של נציגי צרפת וישראל באו"ם, ז'יל מוק ואבא אבן על שיתוף הפעולה בין מדינותיהם בשדה המחקר האטומי, הכו גלים בכמה מבירות העולם - פריז, לונדון, וושינגטון, מוסקבה וקהיר. אך יותר מכל הפעיעו את לבבות הישראלים. ישראל יצרה מים כבדים, הפיקה אורניום. ישראל מסוגלת לתרום תרומה ממשית לייצור אנרגיה אטומית".

התגליות הגרעיניות יוחסו כמובן ל"העזה" של בן-גוריון. "העיז אדם שההעזה הייתה אישיותו. היה זה האיש שכיום עדיין לא ניתן לדעת ולהעריך את כל אשר עשה להקמת המדינה וכינונה בשנים הגורליות שלאחר מלחמת העולם השנייה -

47 מטה שה"ב (שר הביטחון), 9.9.1954, א.א.צ. 890/73/2163.

48 טדי קולק לוויקטור זלקינד, 19.11.1954, ג"מ 5454/1848.

49 מטה שה"ב 18.11.1954, א.א.צ. 890/73/2163.

דוד בן גוריון. איך העזנו להיכנס לתחומם של הגדולים? כדי לקבל תשובה לשאלה זו דפקנו לפני ימים מספר על דלת הצריף בשדה בוקר. 'אתם החיילים, אינכם צריכים לשאול איך העזנו', השיב בן גוריון, 'אתם העזתם לעמוד ב-1948 בפני הערבים. אלו שנטלו את הגורל בידם והכריעו את הכף להקמת המדינה, הם שראו במחקר השימושי של אנרגיה אטומית צורך ממשי למדינת ישראל'."

בכתבה לא חסרו רמזים לכיוון מי שלא היה מעוניין במחקר הגרעיני מטעמי חיסכון. "גם אצלנו לא היו חסרים אנשים 'מעשים' אשר פקפקו אם ההוצאות הגדולות יצדיקו בסופו את המאמץ. כי עוד מראש היה ברור דבר אחד: יהיה צורך באמצעים רבים. אנשי הכספים נכנעו ל'שיגעון' של בן גוריון. כיצד התחיל הדבר? בדו"חות חיל המדע של צה"ל, אשר הלך בעקבות הכוחות המנצחים, הועלו בתוך עפרות הפוספאטים בכל מקום הימצאם. מה שבא בעקבות הדוחות סופר בשבוע שעבר למאזיני 'קול ישראל' מאת פרופסור א"ד ברגמן, ראש 'הוועדה לאנרגיה אטומית'". ברגמן הביע הערצה לבן-גוריון: "ברטט כבוד מעלה אני את השם של אותו איש, אשר גם בשטח זה יצר יש מאין - מר דוד בן גוריון. הוא סמך את ידיו על תוכנית שהובאה לפניו על ידי קומץ אנשים צעירים, אשר לא הצטרפו להססנים ולספקנים, כי אם יזמו את 'הוועדה לאנרגיה אטומית', ועודד את עבודתנו בחזון ובאהבה".

ברגמן סיפר שהפקת מעט אורניום מהטונות הרבות של הפוספטים שישראל חוצבת נעשית בשיטה שכבר נוסתה במתקן חצי חרושת, והוא סבר שיש סיכויים טובים לכך שמדינת ישראל תוכל לייצר אורניום בקנה מידה תעשייתי בעתיד הלא רחוק. בן-גוריון טען שהוא רואה באנרגיה האטומית את מנוף הפיתוח הענקי שישקה את הנגב כולו. לעיתונאים שביקרו בשדה בוקר אמר בן-גוריון שמומחים עדיין לא מצאו פתרון כלכלי להעברת מי הצפון לשטחי הנגב הדרומי למטרות השקיה, אולם השימוש באנרגיה אטומית עשוי לפתור את הבעיה. מעריצי בן-גוריון גלגו על אנשי המעשה כביכול, המתייחסים להשקיית הנגב באמצעות הכוח הגרעיני כ"עוד שיגעון" של בן-גוריון.

ב"במחנה" העלו על נס את חזון הפוספטים המפיקים אורניום, ולמרות הכותרות השמנות על "מעטה הסודיות" סופר על תכניות הגרעין כ"שיגעון" של בן-גוריון. הכתבה יצרה רושם שבן-גוריון הוא המניע מאחורי כל המחקר הגרעיני במוסדות המדע בישראל: למן הטכניון ועד האוניברסיטה ומכון ויצמן למדע, ובעיקר האגף למחקר ותיכון של משרד הביטחון. הובא לידיעת הקוראים שנחתם הסכם רשמי בין הוועדות האטומיות של צרפת וישראל, שחוקרים ישראלים הביאו את ההצעות הישראליות לצרפת ושחוקרים צרפתים עבדו ועובדים במתקנים ישראלים. לאחר שלבון הטיף מוסר לאבן בוודאי לא היה לו נוח למצוא את

הכתבה הזאת ב"במחנה". למי שעמד מאחורי הכתבה היה חשוב להדגיש לא רק כי "כוח ההמצאה המדעי של ישראל בשטח האטומי הגיע לשיאו האחד בפיתוח שיטות לייצור מים כבדים - אחד משני חומרי היסוד בכור האטומי", אלא בעיקר את "עיבוד שיטה להפקת אוראניום מן הפוספאטים והקמת מתקן חצי חרושתי למטרת ניסויים תעשייתיים", ולהבליט את חלקו של אגף מחקר ותיכון במשרד הביטחון בהפקת מים כבדים; אם כי בכתבה גם נאמר שד"ר דוסטובסקי המציא את השיטה להפקת מים כבדים בין כותלי המעבדות של המחלקה למחקר באיזוטופים במכון ויצמן, שבראשה הוא עמד מאז שנת 1948. מכל מקום בישרה הכתבה כי "המדינה עומדת על סף תקופה אטומית", וכמובן הדגישה את המגמה של פיתוח גרעיני רק לצורכי שלום (מנדלסון ולוינסון, 1954). כעבור שבוע דאג "במחנה" לפרסם את העובדה ששמעון פרס, המנהל הכללי של משרד הביטחון, נמנה עם חברי הוועדה לאנרגיה אטומית.

בוועידה הבין-לאומית לענייני גרעין שנערכה בז'נווה בלטה נוכחות מסיבית של מדענים יהודים במשלחות - כ-300 מתוך 1,400 המדענים שהשתתפו בה, ו"ישראל נמנתה עם תריסר המדינות המתקדמות במחקר הגרעיני". אך אליה וקוץ בה: לדברי שרת, "נתגלו במעמדנו פיגורים ממאירים ומחפירים. ארגונה המרושל והבלתי מאוזן של ועדת חקר האטום שלנו נתן אותותיו באופייה הפגום והמרוסק של עבודתו. איתן (ולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ - א.ר.) מתריע זה כבר על ליקויים חמורים אלה ותובע להדיח את א"ד ברגמן מתפקיד היו"ר ולמנות במקומו אדם בעל היקף משקי וחברתי וכן להעניק לוועדה מעמד עצמאי. א"ד ברגמן הוא כימאי השוקע עצמו במחקר ובהוראה ואין ביכולתו להקיף את הבעיה". המחקר הוזנח, לפחות בכל הנוגע לניצול חומרים ותהליכים מסוימים לקידום החקלאות והתעשייה (שרת, 1978: 1154). לבון, כפי שראינו, היה שותף לשרת בביקורת על א"ד ברגמן.

הקשר בין המדיניות הגרעינית לאוריינטציה על צרפת

מה הייתה המדיניות הגרעינית הצרפתית? "אוטונומיה" גרעינית מארה"ב. מחייבי כוח ההרתעה הגרעיני העצמאי הצרפתי, מדינאים ואנשי צבא, טענו כי כוח גרעיני חיוני לאינטרסים הלאומיים של צרפת מכיוון שהוא יאפשר לה לא להיות כפופה לארה"ב. לימים טען הגנרל גלואה, מתכנן האסטרטגיה הגרעינית הצרפתית וממעצבי מדיניותו של דה-גול, כי המדיניות האמריקנית מכוונת להקפאת המצב הקיים המאפשר לה ולבריה"מ לחלק ביניהן את העולם; כשיהיה לצרפת כוח

גרעיני עצמאי משלה תוכל לאלץ את בעלת בריתה - ארה"ב - להגן על אירופה כנגד הלחץ הסובייטי. בבסיס התזה/אסטרטגיה הצרפתית עמדה ההנחה שכמה פצצות גרעיניות שתשלח צרפת לעבר רוסיה יאלצו את האחרונה להגיב באופן דומה וכך ארה"ב תיאלץ להתערב; ומכאן חשיבותו הרבה של כוח ההרתעה.

המדיניות הגרעינית הצרפתית התעטפה בטיעוני ה"אוטונומיה" וה"כפיפות". מאחורי חילוקי הדעות עמדה השאלה אם הפסקת הניסויים ומניעת הרחבת המועדון הגרעיני יהיו מחסום יעיל בפני הסכנה של התלקחות מלחמה גרעינית. גם צרפת לא חשבה שתגן על עצמה לבדה במלחמה גרעינית טוטלית, תהא יכולתה הגרעינית אשר תהא. בהקשר זה ניתן לדבר על עצמאותה של ארה"ב לא פחות מאשר על "עצמאות" צרפת, שהרי על פי מחייבי החימוש הגרעיני הצרפתי במקרה של מלחמה גרעינית תוכתב המדיניות האמריקנית על ידי ממשלת צרפת ואף גורל ארה"ב יוכרע על ידה, בניגוד גמור לקו המדיני של ממשלת ארה"ב. בכל מקרה, כפי שאנו רואים, למדיניות צרפתית זו נמצאו שותפים ומתנגדים בהנהגה הישראלית.

שובו של בן-גוריון לשלטון ניתנה חשיבות מחודשת לנושא הגרעיני ולנושאים המדעיים הקרובים אליו בכל הנוגע לפיתוח שימושים צבאיים. לבון הוצג כמי שאינו מבין את חשיבות המחקר, בעוד שבן-גוריון, בדבריו ב-16 בדצמבר 1954 בכינוס ב"אוהל", דיבר על "פיתוח המדע" ועל כך שבינו לבין א"ד ברגמן שררה הבנה שמדובר בפיתוח אופציה גרעינית, "ששניהם הגו בה מכבר".⁵⁰ מחברי הביוגרפיה של ברגמן מציינים שעם חזרתו של בן גוריון לראשות הממשלה הוא "החזיר על כנה את התוכנית [הגרעינית], הפעם עם מטרה ארוכת טווח ומפורשת (explicit) ולא מרומזת (implicit) לפתח נשק גרעיני" (Jensen, Fenichel and Orchin, 2011: 200). טענותיו של בן גוריון נגד שר הביטחון הקודם קיבלו גם צידוק כלכלי שכן "מיליונים אחדים בשטח זה עלולים לחסוך לנו עשרות מיליונים", כפי שקבע בן גוריון.⁵¹

מי שבן-גוריון כינה בזלזול "אנשי המעשה" בסיעת מפא"י בכנסת לא התפעלו במיוחד מתנופת הפיתוח, בטענה שההשקעות החשאיות בתחום הגרעיני גורעות מההשקעות בחיפושי נפט או בפיתוח מחצבים תעשייתיים כמו אשלג. ספיר טען שהאורניום יכול לחכות עוד שנה, גם אם משרד הביטחון מעוניין בהפקת אורניום מהפוספטים. "אינני מתרגש מן המילה המצלצלת הזאת [...] אני מציע למדינה

⁵⁰ אהרונסון, נשק גרעיני במזרח התיכון, עמ' 27. בן, "הפרויקט שלפני האופציה הגרעינית".

⁵¹ פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון, 7.6.1955.

להשקיע את הדולרים באשלג [...] גם אם משרד הביטחון מבקש זאת".⁵² גם אשכול הסכים עם ספיר, וטען שהמיליונים שמוציאים על מחקר האטום והמים הכבדים מכבידים על תקציב המדינה ואינם תורמים לחברה.⁵³ למעשה, מקימי הכור הגרעיני העצמאי ידאגו בעתיד לגייס כספים עבורו "מהצד", כלומר לא דרך התקציב המאושר בכנסת; פרס יגייס למטרה זו 40 מיליון דולר - כמחצית עלותו של הכור (Peres, 1995: 157).

לבון צידד בהתקשרות מקיפה ככל האפשר עם האמריקנים, שבהדרגה החלו לסייע למדינות אחרות בפיתוח הגרעיני בעזרת כורים גרעיניים ניסיוניים,⁵⁴ אך תוך הקפדה על אי הפצת הנשק הגרעיני.⁵⁵ נטיית לבון, כמו של רבים בצמרת מפא"י ורבים מהמדענים, הייתה מנוגדת למדיניות הגרעינית האנטי-אמריקנית והפרו-צרפתית של ברגמן ושל פרס (כהן, 2000: 39). לאחר שנוכחו כי האמריקנים אינם מעוניינים במיוחד אישרו שרת ולבון כאחד את ההתקשרות הגרעינית עם הצרפתים והבריטים למכירת שני הפטנטים החשובים שנזכרו לעיל - פטנט שפיתחו דוסטובסקי וחבריו לייצור מים כבדים ופטנט להפקת אורניום מפוספטים.

ואומנם, לא עבר שבוע מהתפטרות לבון ממשרד הביטחון ושיבת בן-גוריון בפברואר 1955, והאוריינטציה השתנתה. ברגמן שלח הוראות לשגרירות בווינגטון האוסרות מגעים כלשהם בתחום הגרעיני עם ארצות הברית.⁵⁶ למעשה לא היה זה וטו על הידברות עם ארה"ב בתחום הגרעיני אלא וטו על מעורבות משרד החוץ הישראלי בהידברות זו. היבט נוסף של תחום הפיתוח הגרעיני נגע ליחסים שבין סגל שגרירות ישראל בארה"ב לבין ברגמן ואנשיו, שנקשרו באופן בלעדי לצרפת. ברגמן לא הכיר בוויקטור זלקינד, איש מכון ויצמן שכיהן כנספח המדעי בשגרירות ישראל בארה"ב,⁵⁷ והאשים את ראובן שילוח ואנשיו שניהלו על דעת עצמם מגעים עם האמריקנים בנושא הגרעיני. שילוח הודה שאכן בא בדברים עם המומחה האמריקני לפיתוח גרעיני למטרות שלום, כדי שישראל לא תקופח אם האמריקנים יהיו מוכנים לשתף פעולה בתחום זה. שילוח טען כי האמריקנים רמזו לישראלים בווינגטון על אפשרות של מחקר גרעיני והישראלים לא יכלו להתייחס אליה "כי לא היו לנו הוראות". שילוח לא

52 פרטוקול סיעת מפא"י בכנסת, 24.1.1955, 11-2-6.

53 שם.

54 סיכומי הישיבה השבועית אצל שר הביטחון, 22.7.1954, א.צ. 6/1170/83.

55 לבון בכנס מסבירים של מפא"י, 18.5.1955; לבון, **בנתיבי עיון ומאבק**, עמ' 158.

56 ברגמן לאיתן, 17.2.1955, שילוח למשרד, 14.3.1955, איתן לאבן, 28.2.1955, ג"מ 4374/20.

57 שילוח למשרד, 14.3.1955, ג"מ 4374/20.

תיאר לעצמו שמדיניות ישראל שוללת התקשרות עם ארה"ב בתחום הגרעיני; הוא ידע שלבון לא סתם את הגולל על הקשרים עם ארה"ב, מה גם שהתנהל משא ומתן עם חברה אמריקנית (Babcock Wilcox) העוסקת בבניין כורים, שנתבקשה להגיש הצעה לבניין כור בארץ. ברגמן עמד על דעתו שהוחלט שישראל לא תתקשר עם ארה"ב בתחום הגרעיני באמצעות משרד החוץ.⁵⁸

ולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ, חזר על דברי ברגמן: "אין זו בהחלט מדיניותנו להתקשר בשטח זה עם גורם כלשהו בארה"ב, ודיבורים כלשהם על רכישה אפשרית על ידינו של ריאקטור (כור - א.ר.) קטן בארה"ב הינם מסוכנים מאוד. אם מישהו רוצה לערער על מדיניות זו של אי התקשרות עם ארה"ב [...] יעלה את טענותיו על הכתב וישלחן אלי לשם העברה לוועדה לאנרגיה אטומית, שתענין בהם בכובד ראש". איתן קבע - ללא ספק לאחר שנועץ עם שרת - כי "הרשות היחידה היא הוועדה לאנרגיה אטומית".⁵⁹ ובאמת מי שנשאו ונתנו עם האמריקנים היו מדענים ישראלים ולא השגרירות.

ריכוז המו"מ בתחומי הוועדה לאנרגיה אטומית לא מנע את חילוקי הדעות הקשים בין המדענים לבין ברגמן (כהן, 2000: 70-71), שבגנים התייצבו המדענים כהן, סמבורסקי ורקח בפני שרת והודיעו על התפטרותם מחברות בוועדה לאנרגיה אטומית כמחאה על צורת הניהול של ברגמן. לימים ייקנה הכור הקטן בארה"ב וישמש לצורכי מחקר. ההזדקקות לארה"ב בתחומי המחקר הגרעיני לא תיפסק.⁶⁰

לבון היה אחד המכשולים. סילוקו הכשיר את הצירוף הגרעיני-צרפתי, יחד עם התרחבות האימפריה של משרד הביטחון. סמוך להדחת לבון שיגר פרס הודעה דחופה למרדור וקרא לו לשוב לעבודה במשרד הביטחון שממנה פרש בזמן כהונת לבון, ובאפריל 1955 מונה מרדור למנהל האדמיניסטרטיבי של אגף מחקר ותיכון. אחרי שיבת בן-גוריון לשלטון הוא הפיתוח של נשק לא קונוונציונלי מכל הסוגים, וההכרעה בתחומים אלה רוכזה בידי בן-גוריון לבדו.

שרת ולבון היו ספקנים באשר ליישומים האפשריים של המדע הגרעיני בישראל. הם היו מודעים לעניין הגרעיני בעולם, והצטערו על האשליות שהתבדו לאחר מלחמת העולם. לבון דיבר במרירות על הפער בין השאיפות הרמות למציאות. "לפני עינינו ממש מתהווה תהליך חדש, שאיש לא יכול לראות את מסקנותיו

58 ברגמן לאיתן, 17.2.1955, ג"מ 4374/20.

59 איתן לאבן, 28.2.1955, ג"מ 4374/20.

60 חיים יערי לרלף גולדמן, הלשכה לסיוע טכני, משרד ראש הממשלה, ירושלים, 7.12.1954, ג"מ 388/1.

הסופיות. קרה דבר וקבוצת מלומדים המציאה המצאה מדעית איך לפוצץ את האטום [...] קודם כל יצרו את הנשק האטומי ומהנשק האטומי הגיעו לנשק מימני. איש אינו יודע לאיזה נשק עלולים להגיע בעוד כמה שנים. ההמצאה הזאת החרידה את העולם כולו, מפני שהעולם התחיל פתאום לחשוב, להבין ולהרגיש שהשאלה המרכזית הזאת תופסת שאלה אחרת: השאלה הפשוטה אם בכלל נתקיים. יש פה שינוי ערכים רציני ביותר. ייתכן מאוד שזו ראשית התעוררות ההכרה העמוקה בלב העולם כולו שמשחקים כבר הפעם לא בחמישה מיליון ובעשרה מיליון קורבנות, ולא בהרס כזה ואחר, כי אם בעצם קיומו של המין האנושי. ייתכן שכתוצאה מזה האנשים נעשו קצת יותר מרוסנים. נולדת מעין ענוותנות, הנובעת אמנם מהפחד מפני הבלתי ידוע, אבל ענוותנות מחנכת. ייתכן שהיא מתחילה לסלול איזה כביש או שבילים חדשים. על כל פנים קיים עולם אחד. בשבילנו כיהודים, על אחת כמה וכמה קיים עולם אחד. יכולים להיות בתוכו פילוגים כאלה ואחרים, חלק של העולם יכול להיות סגור ומסוגר בפנינו, אבל בשבילנו בתור עם יהודי מפוזר - העולם הינו ויהיה אחד".⁶¹

בן-גוריון וחסידיו צידדו בעמדה מנוגדת; הם ראו בעוצמה הגרעינית הצבאית ובעוצמה הבלתי קונוונציונלית מבחן לריבונותה של ישראל. מוניה מרדור, שירש את שלהבת פריאר בניהול האדמיניסטרטיבי של אמ"ת ב-1955, ניסח זאת כך: "המשמעות המוסרית והמדינית של החימוש הגרעיני היא כי המדינות המוותרות על נשק גרעיני ומימני, כאילו השלימו עם המעמד של מדינות חסות" (מרדור, 1981: 36).

העימות בין לבון לפרס בתחום הבעלות של משרד הביטחון על הפיתוח המדעי היה משולב בתפיסה הכוללת על משרד הביטחון כמוקד היוזמה בישראל. פרס חשב את כל המתנגדים לריכוז היוזמות בתחום הגרעין והמדע במשרד הביטחון לקצרי רואי. משלא היה יכול להתווכח בגלוי על האופציה הגרעינית הוא דיבר על הנעשה בצרפת, והתכוון לישראל:

"הטילים והנשק האטומי ביטלו בבת אחת - כמעט לחלוטין - את ערכם של האימפריות, הבסיסים, גודל הצבאות, ואפילו את ערכם של הבריתות [...] לצרפת כמו מנהיגים שראו בבהירות, ובזמן, את המשמעות המפתעת הזאת - ולא היססו להסיר מסקנות מרחיקות לכת. ראינו כיצד מנהיגיה של צרפת מתפרקים מיתרונות קודמים, שהפכו למועקות בעולם המודרני - ומאמצים לעצמם, ועל אחריותם, את האפשרות החדשות שצמחו בתחום המדע. מאמצה העצמי של צרפת עורר בתחילה הרבה לגלוג [...] אמרו שצרפת קטנה מכדי להתמודד עם

⁶¹ לבון בכנס מסבירים של מפא"י, 18.5.1955; לבון, **בנתיבי עיון ומאבק**, עמ' 158.

אתגר זה. טענו שהיא ענייה מכדי לשלם את המחיר הנדרש. הצהירו שהיא איננה אחראית דייה לשאת בנטל המדיני הכרוך בבעלות אטומית. ברם, צרפת הוכיחה שגם הלגלוג וגם הביקורת היו מוקדמים [...] אם היא הייתה קטנה מדי להכיל עוצמה אטומית - הרי העוצמה האטומית הגדילה את מימדה וערכה. אם הייתה ענייה מדי, הנה היא הקימה רשת כורים ומתקני הפרדה, ולא רק שלא רוששה את עצמה, אלא גם כאילו הזריקה לתוכה סם חיים חדש של מחקר וטכנולוגיה, שהביאו לאינטנסיפיקציה ומודרניזציה של כל מערכת של התעשייה והמחקר שלה. ואשר למצבה המדיני - הרי שכוחה האטומי תרם לעיצוב דיוקנה החדש כמדינה עצמאית, שוחרת שלום, ומכבדת עצמאותן וכוח שיפוטן של מדינות אחרות. לד"ר ב. גולדשמיט [...] חלק ניכר בחזונה [...] של צרפת [...] שיטה מקורית להפרדת פלוטוניום [...]” (גולדשמידט, 1965: 12-11).

מסתבר שלפני דימונה כבר הסתמנו קווי המחלוקת בתחום הגרעיני: התומכים בפיתוח צבאי מול התומכים בפיתוח אזרחי. לזכות זה הייתה השפעה מכרעת על מדיניות החוץ והוא שקבע את הגישה שאימצה ישראל במערכת העולמית: האם אוריינטציה צרפתית התומכת בהתחמשות גרעינית צבאית, או אוריינטציה אמריקנית השואפת לצמצם את תפוצת הנשק הגרעיני ותומכת בשימושים אזרחיים של האנרגיה הגרעינית. תחת סמאות שונות ו"חזון" ציוני בדמות הפרחת הנגב והתפלת מים, היו שכיוונו לחתירה לאופציה גרעינית ישראלית.

שמעון פרס טווה את החזון של השותפות הישראלית עם צרפת, שבסוף 1954 כבר הייתה מצויה במלחמה קולוניאלית עם מבקשי העצמאות באלג'יריה. השותפות נארגה בחוטי השתי הסמויים של דימונה ובחוטי הערב של הנשק הקונוונציונלי, והיא תצא לפועל רק לאחר שיסולקו שני המדינאים היריבים, לבון ושרת בעלי האוריינטציה האנטי-צרפתית, שהאמינו כי המעצמה המרכזית שעמה על ישראל להסתדר היא ארצות הברית, למרות כל הקשיים.

טוויית החוטים של פרס תגיע לשיאה ב"מבצע קדש" שנערך מאחורי גבה של הממשלה. אמת פשוטה זאת התמוססה עם השנים ויחד עמה אחת ממטרות העיקריות של המבצע: הספקת ציוד וטכנולוגיה גרעינית לישראל תמורת השתתפותה של ישראל בברית הבריטית-צרפתית להפלת משטרו של נאצר. ב-18 ביוני 1956 פיטר בן-גוריון את משה שרת מתפקיד שר החוץ על רקע חילוקי הדעות בין השניים, שהפריעו לבן-גוריון ליישם את מדיניותו שחתרה להתקרבות לחוגים הקולוניאליים בבריטניה ובצרפת. באותו זמן היו שתי האחרונות מצויות במלחמה נגד תנועות עממיות המבקשות את עצמאותה של אלג'יריה ונגד תנועות השחרור הערביות. עזיבתו של שרת סללה את הדרך למבצע קדש

באמצעות יצירת קשרים ובריתות עם צרפת ובריטניה, וכל זאת ללא ידיעת הממשלה וללא ידיעת שרת החוץ גולדה מאיר.

המשכה של המחלוקת הגרעינית - אפילו

החלטת ממשלת צרפת להעניק כור גרעיני לישראל השתלבה באסטרטגיה הכללית של ממשלת צרפת בהנהגתו של גי מולה ולאחר מכן בהנהגתו דה גול. מסיום מבצע קדש ועד שנת 1960 נבנה בחשאי "מפעל הטקסטיל" בנגב, וזאת בסודיות גמורה ובניגוד לדעתם של רוב ראשי מפא"י. במאי 1960, בעקבות לחציו של שר החוץ הצרפתי קוב דה מרוויל, חל שינוי במדיניות הצרפתית. ממשלת דה-גול הודיעה לשגריר ישראל בצרפת, ולטר איתן, כי לא תספק אורניום לכוור; כמו כן דרשו הצרפתים שישראל תדווח לעולם על בניית הכור בדימונה ותסכים לפיקוח זר עליו. בן-גוריון ודה-גול, בפגישתם ביוני אותה שנה, מצאו פשרה שלפיה ישראל תמשיך לבדה בבניית הכור אולם החברות הצרפתיות ימשיכו את עסקיהן עם ישראל. לאחר מספר חודשים הגיע פרס להסכם עם צרפת שלפיו היא תיסוג מדרישתה לפיקוח זר על דימונה.⁶² הסכם זה הציל את תכנית הפיתוח הגרעיני של ישראל מהתמוטטות והוא התקבל בניגוד לדעתם של גולדה מאיר, פנחס ספיר ואחרים (בר זוהר, 1997: 1388-1389).

המחלוקת המתוארת בעמודים האחרונים הייתה ראשיתה של המחלוקת על עתידו של פרויקט הגרעין הישראלי. עם הזמן, כשדימונה הפכה לעובדה קיימת, התקיים ויכוח על המדיניות הגרעינית שעל ישראל לנקוט. נדבך מרכזי במחלוקת היה השאלה אם ישראל צריכה לאמץ מדיניות "עמומה" בכל הקשור לפרויקט הגרעיני או שמא עליה לאמץ הרתעה גרעינית גלויה.⁶³ לאורך שנות השישים,

⁶² במחצית השנייה של שנות ה-60 הייתה צרפת מהמתנגדות הבולטות ביותר לאמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT). פרס, שהתנגד לחתימת ישראל על האמנה, ציין שאמנה זו, כדבריו, היא "הגרועה מכולן ועל ישראל לאמץ את עמדת צרפת, מאחר שכמו כל דבר צרפתי, יש בה גם היגיון וגם תקווה לישראל" (עיתון העיתונאים בת"א, 19.3.67).

⁶³ דיון על יתרונותיה של מדיניות העמימות הישראלית נמצא אצל עברון, יאיר, 1987. **הדילמה הגרעינית של ישראל**, רמת אפעל: יד טבנקין. השקפה הפוכה, הטוענת שעל ישראל לזנוח את מדיניות העמימות שראשיתה בחטא, ניתן למצוא אצל כהן, אבנר, 2005. **הטאבו האחרון - סוד המצב הגרעיני של ישראל ומה צריך לעשות איתו**, אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן. לסיכום העמדות השונות ראו: רז, אדם, 2011. "נוכח איראן גרעינית: יתרונותיה של מדיניות העמימות הישראלית", **עידן אסטרטגי**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, כרך 14 גיליון 3, עמ' 15-27.

באופן הבולט ביותר, המחלוקת בין שתי הגישות המתוארות התבטאה פומבית במחלוקת על אוריינטציה צרפתית או אמריקנית.⁶⁴

שמעון פרס תיאר זאת כך: "התפתח בתוכנו וויכוח, שיצר במשך הזמן מעין שתי אסכולות. האחת, שהאמינה כי התקווה הטובה ביותר לצאת מן המבוכ מצויה בווינגטון; והאחרת, שטענה שיש לנסות ולפלט דרך גם לפאריס ובתוך פאריס. בראש האסכולה הראשונה, זו שענייה היו נשואות לארצות הברית, עמד משה שרת ז"ל [...] היה לו מה לסמוך בגישתו זו" (פרס, 1970: 29-30). שותפו הקרוב של פרס, משה דיין, קבע כי "התגבשו דעות חלוקות וגישות שונות אודות מדיניות הביטחון הקשורה ביחסי ישראל-צרפת. חילוקי דעות אלה נשמעו בקרב חוגי ציבור בישראל, ומדי פעם אף בממשלה, אשר באותה תקופה התחוללו בה חילופי ראש ממשלה, שרי החוץ ושרי הביטחון. המאמצים המיוחדים לרכש כוונו בעיקר לשתי כתובות: האחת, כתובתה של ידידה ותיקה - ארה"ב, והשנייה - צרפת, ומען זה הופיע באותה תקופה. השוני בגישותיהן של מדינות אלה היה יסודי, ובעקבותיו נתחדדו חילוקי הדעות בין הקובעים את מדיניות הביטחון בשאלות המדיניות והבטחוניות [...]" (אדר, 2004: 23).

לאחר מבצע קדש, בשיחה שנערכה באוקטובר 1957 בבית ברל, ניסה שרת לחדור לעומקם של רעיונות וערכים ולהציג את שורש הוויכוח בין הגישות השונות לחימושה של ישראל ולמדיניות הביטחון שלה: "גישה אחת אומרת שהערבים מבינים רק לשון של כוח, מדינת ישראל היא כה קטנה, כה בודדה, היא כה חלשה, שאם לא תכפיל את הכוח הממשי שלה במקדם גבוה מאוד של פעילות מופגנת - רעה נגד פניה - מדינת ישראל צריכה מזמן לזמן, להוכיח בעליל, כי היא חזקה והיא מסוגלת ונכונה להשתמש בכוח באופן מוחץ ויעיל מאוד. אם לא תוכיח זאת יבלעו אותה, היא עלולה להימחות מעל פני האדמה. ואשר לעניין השלום, אומרת גישה זו - הוא בין כה וכה מפוקפק, על כל פנים רחוק מאוד. אם יבוא השלום, הוא יבוא רק אם ישתכנעו, שאי אפשר להכריע את המדינה הזאת. יש יתר סיכויים שיבוא באמצעות שכנוע שבכוח מאשר באמצעות דיבורים על רצונה הכן והאמיתי של ישראל לשלום. בעיית השלום אינה צריכה לכן להופיע כשיקול מסייג, כאשר עומדת על הפרק שאלה של הפגנת כוח בקנה מידה גדול למען פתרון בעיית ביטחון שוטף. אם פעולות אלה, מעשי-תגמול, מלבנות מחדש את השנאה, אין להיבהל מזה; האש מלוכה ממילא... לעומת זאת, אם נמנע מתגובה חריפה מחשש ליבוי נוסף, יצא שכרינו בהפסדנו.

⁶⁴ לדיון על המאבק בין האוריינטציות השונות ראו אגשר, "המערך העולמי החדש", מן היסוד, 1963-1.8.1963-27.6. ארבעת המאמרים הללו נכתבו בפסבדונים. הם חשובים במיוחד לעניינו מכיוון שלבן הקדים למאמרים מספר מילים ובכך הדגיש את חשיבותם. ראו כפכפי, לבון, עמ' 408.

מה אומרת הגישה השנייה? אסור שייעלם מחשבוננו, אף לרגע אחד, עניין השלום. אין זה רק חשבון מדיני; בטווח הארוך זה חשבון בטחוני מכריע. בלי להפחית משיקולי ביטחון שוטף, עלינו להביא תמיד את עניין השלום במערכת חישובינו; עלינו לרסן את תגובותינו. ועומדת תמיד השאלה: האם באמת הוכח כי מעשי-התגמול פותרים את בעיית הביטחון שלשמה נועדו?⁶⁵

עם גילוי דימונה ופרסום הפרויקט הגרעיני (תמיד "על פי פרסומים זרים") התחדד הוויכוח ונקשר למאבקים פוליטיים נוספים. חגי אשד, שותפו לעט של שמעון פרס, מתייחס לוויכוח על הפרויקט הגרעיני בספרו "מי נתן את ההוראה" - העוסק בפרשת "עסק הביש" וב"פרשה" - במונחים של אסכולות. לדידו, ישנם ה"צעירים" שבראשם עומדים שמעון פרס ומשה דיין, ההולכים אחרי בן-גוריון. "עד להתפטרותו הסופית של בן גוריון ביוני 1963, תהיה המערכה למען השלמת הכור הגרעיני בדימונה אחת הסיבות העיקריות לדחיית ההתפטרות. זו הייתה אחת הסיבות העיקריות להמשך כהונתו ואחת המטרות העיקריות של קרב המאסף, קרב הנסיגה הכאוב וכפוי הטובה שעדיין נותר לבן גוריון למלא כראש ממשלה וכשר ביטחון לישראל" ובכל מקרה פרויקט זה היה כרוך "בהתגברות על התנגדות פנימית בישראל ואף בהשגת מימון [...]". (אשד, 1979: 284).

מיכאל בר-זוהר, הביוגרף הרשמי של בן-גוריון, כותב כך: "הלחצים שנאלץ לעמוד בהם הזקן לא באו רק מארצות הברית. גם כמה מידידי הקרובים ביותר ובראשם גולדה מאיר, התווכחו עימו בלהט. גולדה חששה שעימות עם האמריקנים בנושא הכור בדימונה עלול להזיק ליחסים עם ארצות הברית. כמוה טען גם איסר הראל. [...] השנים הציעו לבן גוריון לנקוט צעדים מסוימים שפירושה המעשי היה חיסול התוכנית האטומית של ישראל. פעם אף הזעיקו גולדה ואיסר את שמעון פרס מביקור בסנגל להתייעצות דחופה בשדה בוקר בנושא הכור. אולם כמו שעמד בן גוריון בפני לחצו הכבד של קנדי מבחוקן, כך דחה את עתירותם העקשניות של שרת החוץ גולדה והממונה [...] פנחס ספיר אף הוא היה שותף לאזהרות האלה והתנגד לכור" (בר זוהר, 1997: 1522).

מול העמדה שייצגה אסכולת בן-גוריון עמדה אסכולה שנכון יהיה לתאר את יגאל אלון כעומד בראשה. לאורך כל שנות פעילותו היה אלון ממובילי הקו האנטי-גרעיני בפוליטיקה הישראלית והתנגד להכנסת המזרח התיכון לעידן הגרעיני. הראיונות שנערכו עמו זמן קצר לפני שנפטר מעידים עד כמה נשארה התנגדותו איתנה לאורך השנים: "אינני רואה כל סיבה שבעולם לקדם את

⁶⁵ הרצאתו של שרת הודפסה תחת השם "ישראל וערב - מלחמה ושלום" באות, שנה א, חוברת 1, ספטמבר 1966, עמ' 5-10.

התהליך, בייחוד שלנו יש יתרון מדעי טכנולוגי על פני כל העולם הערבי בתחום זה. מדוע לתת עילה לערבים להתקדם מהר יותר, ואני אינני מתעלם מהעובדה שהם חותרים לכך, כאשר לנו יש יתרון של זמן, יתרון מוחלט של זמן? אינני רואה סיבה! אני חושב את זה לשיקול דעת אסטרטגי אינפנטילי עד כדי פסילת האנשים האלה לעמוד בראש פירמידת ההכרעות המדינית והאסטרטגית. עד כדי כך! ואני לא אומר את זה, אינני אומר את זה בפומבי ואני מקווה שלא, לעולם לא אצטרך לומר את זה בפומבי. בעיני מספיק תפיסה כזאת כדי לפסול אדם!"⁶⁶ עד פטירתו בטרם עת היה אלון המבטא המובהק בכתב ובעל פה של האסכולה שהתנגדה לכניסתו של נשק גרעיני לאזור המזה"ת.⁶⁷ ביקורת זו של אלון כלפי אישים כפרס ודין הושמעה - לא בפומבי - בשנת 1979, אולם שרת קבע כבר בשנת 1957 דברים דומים על פרס: "אני שולל את פרס תכלית השלילה, ורואה בעליית קרנו קלקלה מוסרית ממארת ביותר. אקרע קריעה על המדינה אם אראנו יושב על כיסאו של שר בישראל" (שרת, 1978: 2301).

אם לאורך השנים התייחסו היסטוריונים ופרשנים ליגאל אלון לעומת משה דיין ושמעון פרס כנציגי הגישות השונות באסטרטגיה המדינית והביטחונית של ישראל, הרי שמטרתו של המאמר הנוכחי להראות שאת ה"שורשים" של תפיסתם של אלון, גלילי, רבין, גולדה ואחרים ניתן למצוא במדיניות משה שרת ופנחס לבון. המשך המחלוקת לאורך שנות השישים, שכבר הוצגה במספר חיבורים, היא אופרה אחרת, או מערכה נוספת באותה אופרה.

⁶⁶ מתוך ראיונות שנערכו עם יגאל אלון במכון דיוויס כשנה לפני מותו. שיחה מס' 19, 28.8.79, א-5001/21. ג"מ. באותו עניין ראו גם רז, אדם, 2009. "שותפות אינטרסים או חרב להשכיר? - אלון ו'אסכולת ששת הימים'", **לקראת הימים הבאים: לדרכו של יגאל אלון**, עמ' 246-273.

⁶⁷ על מדיניות הגרעין של אלון ניתן לקרוא אצל עברון, "יגאל אלון והסוגיה הגרעינית", **לקראת הימים הבאים**, עמ' 295-304. אני מוצא לנכון להביא את דבריו של ארנן "סיני" עזריהו, מי שהיה במשך שנים רבות איש סודו, יד ימינו ויועצו של ישראל גלילי ועם השנים גם יעץ לראשי ממשלה. עזריהו היה מהראשונים בארץ שעסקו בהיבטים הפוליטיים של תפוצת הנשק הגרעיני. בספרו הוא כותב "מאז 1945 ליווייתי את נושא הגרעין בהתהוותו. [...] בשנת 1954 פרסמתי בכתב העת של הקיבוץ המאוחד 'מבפנים', מאמר בשם 'פצצת האטום-משקלה הפוליטי והצבאי'. הרעיון המרכזי במאמר היה שטילים גרעיניים עשויים להביא להכרעה צבאית בתוך עשר דקות. אין זמן להתייעץ וכל המערכות הדמוקרטיות אינן רלוונטיות..." אני מביא את הדברים הללו מתוך עדויות רבות שבידי, שחורגות ממסגרת המאמר הנוכחי, כדי לקבוע שהתפיסה האסטרטגית של "אסכולת אלון" המשיכה את המדיניות הגרעינית של שרת ולבון והתפתחה במקביל אליה. הציטוט של עזריהו מתוך ערמוני, אורה, 2008. **חבר ואיש סוד: שיחות עם סיני**, יד טבנקין: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 203. המאמר שעזריהו מציין התפרסם בכתב העת של הקיבוץ המאוחד, וראו עזריהו, ארנן, 1945. "פצצת האטום - משקלה הפוליטי והצבאי", **מבפנים** יז, חוברת ד, עמ' 623-632.

מקורות

- אבנימלך, משה, 1953. "חקירת חמ"ד בנגב", **הארץ**, 29.6.1953.
- אדר, בנקו, 2004. **מפלגה אחת שתי דרכים**, אורנים: חוג אורנים.
- אהרונוסון, שלמה, 1994. **נשק גרעיני במזרח התיכון**, ירושלים: אקדמון.
- אשד, חגי, 1979. **מי נתן את ההוראה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בר זוהר, מיכאל, 1997. **בן גוריון**, תל אביב: עם עובד.
- גולדשמיט, ברטרנד, 1965. **ההרפתקה האטומית**, תרגום: בבה ינאי, תל אביב: מערכות.
- גריס, אמיר, 2009. "מנהיגות רוחנית וכוח פוליטי - המקרה של דוד בן גוריון", ישראל רוזנסון ועודד ישראלי (עורכים), **חיל ברוח - בטחון ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, עמ' 90-147.
- וייסגל, מאיר, 1971. **עד כאן**, ירושלים: ויידנפלד וניקולסון.
- כהן, אבנר, 2000. **ישראל והפצצה**, ירושלים ותל אביב: שוקן.
- ליבוביץ, ישעיהו, 1963. "החימוש הגרעיני מבחינת מדיניות פנים", **חימוש או פירוז אטומי, אסופת מאמרים בהוצאת הוועד לפירוז אטומי**, תל אביב: עמיקם, עמ' 135-143.
- לבוך, פנחס, 1968. **בנתיבי עיון ומאבק**, תל אביב: עם עובד.
- מלמן, יוסי, 1995. "רגע לפני הפיצוץ עם האמריקאים", **הארץ**, 10.12.1995.
- מנדלסון דניאל, ורינה לוינסון, 1954. "על סף תקופה אטומית", **במחנה**, 25.11.1954.
- מרדור, מוניה, 1981. **רפא"ל: בנתיבי המחקר והפיתוח לביטחון ישראל**, תל אביב: משרד הביטחון.
- נאור, מרדכי, 1987. **ספיר**, גבעתיים: פפירוס, עמ' 76.
- נאמן, יובל, 1995. "ישראל בעידן הנשק הגרעיני: איום והרתעה מעבר ל-1995", **נתיב** (5) 46: -42-35.
- פרס, שמעון, 1970. **קלע דוד**, ירושלים: וידנפלד וניקולסון.
- צור, יעקב, 1968. **יומן פאריס: המערכה הדיפלומטית בצרפת**, תל אביב: עם עובד.
- קציר, אפרים, 2008. **סיפור חיים**, ירושלים: כרמל.
- שטיין, גבריאל, 1964. "שיקול טכנולוגי ופיתוח גרעיני בישראל", **חימוש או פירוז אטומי**, עמ' 124-117.
- שנתון הממשלה תשי"ד, משרד הביטחון.
- שרת, משה, 1978. **יומן אישי**, תל אביב: ספרית מעריב.

Jensen, William B., Fenichel Henry, Orchin Milton, 2011. *Scientist in the Service of Israel*, Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press.

Peres, Shimon, 1995. *Battling For Peace: Memoirs*, London: Orion.